

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

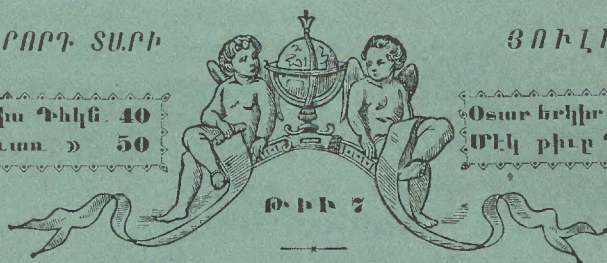
ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՅՈՒԼԻՍ

Պօլիս Գին. 40
Գաւառ » 50

Օսար երկիր Ֆր. 12
Մէկ քիւշ Դե. 4

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Առաջնորդող դասն իրն է.....	Ե.
Բան եւ դասուվն.....	ՄԱՏԱԹԻԱ ԳԱՐՄԳԱՇԵԱՆ
Վեճեկէն ձայն.....	Հ. ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ
Ազգային ճշմարտ.....	ՅՈՎՀ. ՔԶ. ՄԿՐԵԱՆ
Աւուդ-Տարխայի սեպագիր արձանագրութիւնք..	Զ.
Անթրն բեկեալ (Սիւլի-Բրիւսով)	ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ
Հանդէս մրցանակաց Պրալէտին վարժարանի..	Ե.
Տեղեկագիր Հիմնադիր-Տնօրէնին	ՌԵԹԵՈՍ Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Առողջաբանութիւն դպրոցաց	ՏՕՔԹՕՌ ՌՕՊԷՆՍՈՆ
Սափա-Մունի	Ե.
Նիւրվանա	Ե.
Հայք եւ Բաղդադ	ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԱՄՍԱՃԵԱՆ
Նամակ ալագլունի վերաբեւալ	ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԻՒՅՍԻԶԵԱՆ
Բերան կուսիք	ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Խօսք առ ուսումնաւարս 1886 ամի	ՌԵԹԵՈՍ Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
Արեւիկի երգն	ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ (ԱՐԱՄԵԱՆ)

1886

ՆՈՐ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Ի ՊԷՏՍ ԱԶԳ. ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սրբագրեալ եւ ճոխացեալ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՅ

Գ. Ասլանեան

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՆՏԱՏԵԱՆ

Արամեան

Քաջերկրաչափ եւ աշխարհագէտ Գէորգ Էֆ. Ասլանեանի սոյն կարեւոր դասագիրքն, որ այնքան մեծ ընդունելութիւն գտաւ ամէն ազգային վարժարաններէ, այս անգամ երկրորդ տպագրութեամբ կ'ընծայի ի լոյս:

Սոյն երկրորդ տպագրութիւնն առաջնոյն վրայ ունի մեծ առաւելութիւններ: Ոչ միայն կը պարունակէ զանազան պատկերներ, այլ եւ բազում պատմական եւ աշխարհագրական, բնական եւ քաղաքական գիտելեօք ճոխացեալ է, այնպէս որ սոյն դասագիրքի օգտակարութիւնն մեծապէս յաւելցած է առանց կարեւոր վտիտութիւն մ'ըլլալու գնոյն վրայ:

Ասլանեան աշխարհագրութեան սոյն երկրորդ ախպին մի այլ յոյժ կարեւոր տարբերութիւն կը կայանայ յայնմ զի մասնաւոր խնամով խօսուած է անդ թուրքիոյ քաղաքական աշխարհագրութեան վրայ, որոյ մասին հեղինակն կ'աւանդէ լիութի ու մանրամասն ծանօթութիւններ, մեծաւ մասամբ արդիւնք իւր մասնագիտութեան եւ մեր երկրի այլ եւ այլ կողմերն իւր ըրած երկար ուղեւորութեանց:

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՂ ԴԱՍՆ ՈՐՆ Է (1)

Բարձրաշնորհ Ս. Հայր, Տիրուհիք եւ Տեաւք. — Մեր գլխոյն վրայէն երկու տարիներ անցան. մեր ոտից տակ գերեզման մը⁽²⁾, մեր ոտից տակ այնքան գերեզմաններ բացուեցան. եւ մենք ահա միւսանգամ կը միանանք՝ սանք եւ հանգիստականք: Կը միանանք վարժարանի մը մէջ, որ կերպիւ իւրիք եկեղեցի մը կը դառնայ այսօր. քանզի հոս են ժողովուրդ եւ հովիւ, այր եւ կին, մանուկ եւ ծեր. հոս է անշուշտ Աստուած ալ, ըստ որում Աստուած ըսելով կը հասկընանք սեր, յոյս եւ յոյս:

Այս եկեղեցւոյն մէջ, որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ չորս-ջափակին մէջ է բարոյապէս, կուգամ ես ալ՝ յետին քարոզիչ Բանին՝ քարոզել Բանն, հռչակել Բանին մեծութիւնն ու ճշմարտութիւնն: Եւ բնաբանս պիտի առնեմ Եղիշէն: Հին Հայոց այն գերազգային գրքին մէջ, զոր նոր Հայոց գերազգային բանաստեղծն այսպէս կ'երգէ.

(1) Մտադիր ըլլալով արդէն սոյն նիւթոյն վրայ յատուկ յօդուած մը գրել Հանդիսի մէջ, իբրեւ խմբագրական կը հրատարակեմ սոյն ասեմախօսութիւնս, զոր արտասանեցի Պէրպէրեան վարժարանի մրցանակաբաշխութեան հանդիսին մէջ:

(2) Ակնարկութիւն Աննա-Գեղանոյշ Պէրպէրեանի մահուան, որոյ պատճառաւ անցեալ ամ ճեղի չունեցաւ Պէրպէրեան վարժարանի պարգևաբաշխութիւնն:

Ոսկեծրդի, գեղեցկասիպ
Ո՛վ իմ զբոհոյի ոսկեշունչ,
Ազգիս փառքը, անբաղդ օրը
Դու փառզոդ անմրոռունչ:

Եղիշի Վարդանանց պատմության գրքին մէջ կը կարդանք. «Երե ոք կարի առաւելեալ իցե աշխարհական մեծութեամբ եւ մտքն աղիւսագոյն, այնպիսին ողորմելի ե քան զքաղունս:» Եղիշ, գերազանցօրէն, այո՛, Հայ հեղինակն Հայոց ոսկեդարուն, համաձայն է յայտմ ընդ գիտունս եւ իմաստասէրս համայն դարուց, եւս առաւել ընդ գիտունս եւ ընդ իմաստասէրս իննեւտասներորդ դարուն:

Եւ արդարեւ, մարդուս հարստութիւնն ու զօրութիւնն ու մեծութիւնն ի՛նչ բանի մէջ կը կայանան, եթէ ոչ իւր Բանին մէջ, իւր մտաց մէջ, իւր մտաց ու սրտին դարգացման մէջ: Վերի վերոյ գիտողներու համար ապաքէն հարստութիւնն է, նիւթական հարստութիւնն է, գրամն է միայն հարստութիւն ու զօրութիւն ու մեծութիւն. հարեւանցի դատաստան ընդներու համար հարուստք կը կազմեն զօրաւորագոյն ու բարձրագոյն դասն ընկերութեան: Այսպիսի դիտողութեան մը, այսպիսի դատողութեան մը մէջ երկու բան երկիցս իրարու հետ կը շփոթուին. նախ, արդիւնքին հետ կը շփոթուի պատճառն. ապա, դրամին հետ կը շփոթուի դրամագրութիւնը:

Ներելի է ժողովրդեան վրիպիլ, այլ ներելի չէ Բանին քարոզիչներուն՝ վրիպանաց մէջ պահել ժողովուրդն: Ուշդէնք արդ:

Հարստութիւնն արդիւնք է. եւ հարստութեան սլատնառն է մարդն: Աւելորդ է ըսել թէ, մարդ բառով կ'իմանանք հոս մարդոյն կարողութիւններն նիւթական ու բարոյական, մարմնական ու մտաւորական: Հարստութիւնն նախ կը կայանայ նոյն իսկ սոյն կարողութեանց մէջ, սոյն կարողութեանց զարգացման մէջ, սոյն կարողութեանց ազդեալութեան ու միջոցաւ նիւթոյն ընծայուած յարգին ու նիւթոյն վրայ կատարուած կերպարանափոխութեանց մէջ: Մարդ, պիտոյք ու հաճոյք զգացող էակ, յագեցնելու համար իւր սկիտոյքն

ու հաճոյքն՝ հարստութիւն կ'արտադրէ ձեռքով ու մտքով, աշխատութեամբ ու գիտութեամբ. Այս պատճառաւ Լիդուէ մեծ խմաստասէրն իրաւամբ կրցած է ըսել թէ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ եւ ԱՇԽԱՏԱՌԻՒՄ մարդկային կենաց ուղղիչներն են: Ժողովուրդն, որպէս ըսինք, շիտիւղով պատճառն արդիւնքին հետ, կը նկատէ հարստութիւնն աւելի քան մարդն, առարկայն աւելի քան ենթակայն. այս շիտիւղութեան հետեւանքն է որ, երբ մարդ մը իւր նիւթական հարստութենէն ու եւ է կերպիւ կապտուի, նուազ մեծարանք կ'ընծայուի նմա կամ այլ եւս բնաւ այնմիկ չընծայուիր մեծարանք: Սակայն տարբեր կերպիւ կը վարուին այն մեծատան հետ, որ աննրպատ պարագայից արդեամբ, որ ձախորդութեամբ աղքատացաւ, այլ որ հարուստ է յաւէտ իր արժանեօք, իւր մտաւոր կարօղութեամբք, իւր բարոյական բարեմասնութեամբք. զի բուն հարստութիւնն, — այն որ մարդուս բնական ու բարոյական կարօղութեանց մէջ կը կայանայ, — բաղդին հարուածոյ դէմ անայլայլ եւ անտատն կը մնայ այն հարստութիւնն, որ պատճառն է, որ ծնօղն է նիւթական հարստութեան: Այդ մեծատունն ոչ եւս ունի դրամ, այլ ունի յաւէտ դրամագլուխ, հետեւարար եւ ունի հարստութիւն. որքան հարստութիւն կ'արտադրէր յառաջագոյն, նոյնքան հարստութիւն այսօր կարօղ է արտադրել այլեւայլ ձեւերու տակ. որովհետեւ հարստութիւնն ընդարձակ առում ունի գիտական, տնտեսագիտական լեզուին մէջ. ամեն ինչ որ կը գոհացնէ մեր պիտոյքն ու մեր հաճոյքն՝ հարստութիւն է — կ'ըսեն Ատամ Սմիթ, Դիւռլօ, Ժան-Պաղիստ Սէ. դրամին նման հարստութիւն են խորհուրդ մը կամ դատ մը՝ որ կը տրուին, նկար մը կամ անգրի մը կամ գիրք մը՝ որ կը յօրինուին, գործիք մը, մեքենայ մը՝ որ կը հնարուին. մանաւանդ թէ բուն հարստութիւնն՝ որպէս ըսինք՝ ասոնք են. միջնորդ վաճառք մ'է միայն դրամն, որ կը գիւրացնէ վաճառաց առհասարակ փոխանակութիւնն արտադրողաց եւ սպառողաց միջեւ:

Ուստի, դրամին հետ դրամագլուխն եւ հարուստին հետ հարստութիւնն շիտիւղով չանուանենք, եղբարք իմ, չոն-

ուանենք մեծատուններն՝ հզօրագոյն, բարձրագոյն դաս . որովհետեւ, եթէ կան մեծատունք որք արժադրոյ են, որք օժտեալ ու մշակեալ միտք, արհեստ ու գիտութիւն ունին, որք արժանիք հետեւաբար եւ յաւէտ դրամագլուխ ունին՝ դրամ ունենան կամ ոչ, մեծատուններ ալ կան՝ զորս իբրեւ սպասաւոր իսկ չը պիտի կամենայինք գործածել, եթէ բաղդի բերմամբ մը կորուսանէին իրենց հարստութիւն՝ զոր ստացած են նոյնպէս բաղդին բերմամբ, զոր ստացած են կոյր կամ խորհրդաւոր պաշտպանութեամբ, զոր ստացած են զեղծմամբ կամ թէ ժառանգութեամբ : Բազում են, անշուշտ համեմատաբար բազում են այսպիսիք, որք այլ եւս հարուստ չեն՝ երբ զրկուին իրենց նիւթական հարստութենէն : Եւ ոչ միայն մեծ սխալ, այլ եւ մեծ անիրաւութիւն մ'ըրած կ'ըլլանք՝ բարձրագոյն դաս, առաջնորդող դաս անուանելով մեր մեծատանց դասն : — Ո՞րն է գիտէ՞ք, Տիրուհիք եւ Տեարք իմ, ո՞րն է ամեն ժամանակաց, ո՞րն է մանաւանդ մեր ժամանակին մեծագոյն խնդիրն . «խնդիրն է — կը գրէ Լիւդէ — բարեփոխելու վրայ մարդոց մտաւոր վիճակն . եւ ասի չը կրնար ըլլալ, բայց եթէ գիտութեան անընդհատ աշխատութեամբ, կրթութեամբ՝ որ կը ծաւալէ գիտութեանց արդասիքն, պատմական բարեշրջութեամբ՝ որ կը փոխէ ընկերային միջավայրն, եւ ժառանգականութեամբ՝ որով կը հաստատուին ստացեալ բարեմասնութիւնք :» Ահաւասիկ, Տեարք իմ, մեծ խնդիրն . ահաւասիկ, Տիկնայք իմ, մեծ խնդիրն . — քարեփոխել մարդոց մտաւոր վիճակն : Արդ, ո՞վ է որ կը կատարէ այդ գործն . ո՞վ է որ կը բարեփոխէ մարդոց մտաւոր վիճակն . ո՞յր ձեռօք կը կատարուի գիտութեան անընդհատ աշխատութիւնն, գիտութեան ընդարձակումն . ո՞յր ձեռօք կը կատարուի գիտական արդեանց ծաւալումն . ո՞յր ձեռօք մանաւանդ կը կատարուի ընկերային միջավայրին փոփոխութիւնն . ո՞վ է որ յաջորդ սերնդեան ժառանգութիւն կը թողու իւր ստացած բարեմասնութիւններն ու ծանօթութիւններն : Հարճւտն է այն . « ողորմելի » , ըստ Եղիշէի կենդանի բացատրութեան . հարճւտն է գիտուն, ուսուցիչ, առաջնորդ : «Ո՛չ» կը պատասխանէք . հարուստ-

ներն ընդհանրապէս սպառնող են քան արտադրող. ընդունող են քան ընծայող. ընթերցող են քան մատենագրող. գործադրող են քան խորհող ու գտանող. վայելող են քան ստեղծող, յօրինող, յարդարող. գիտունն, գրագէտն, ուսուցիչն, խորհողն, հաշուողն, գրողն, ստեղծողն, յօրինողն, արտադրողն, յարդարողն այն մարդիկ են, որք... որք ճիշտացու կը յորջորջուին ճշմարտութեան թարգման եւ խանին ընդունարանն ըլլալու յաւակնութիւնն ունեցող մեծ Հայ... հոյող օրաթերթէն: Ա՛հ, անոնք որք այսօր ճիշտացու հեղեղեղ կամ նախատական անուամբ կը մկրտուին առ Հայս, էր երբեմն հերեթիկոս, ահապէս կը կոչուէին յԵւրոպա, եւ փայտակոյտի վրայ կը հանուէին. եւ աւելի յառաջ մոլեխիւղ խմելու կը դատապարտուէին կամ ի խաչ կը հանուէին: Ժամանակը փոխուած ըլլալով, Հայ մեծատունք — բացառութեանց յաւէտ յարգանք — եւ իրենց համախոհք կը ջանան միայն ազգային ժողովներէ դուրս ձգել կամ ձգել տալ զանոնք, որք՝ ինչուէի բացատրութեամբ՝ կը բարեփոխեն մարդոց, Հայ մարդոց մտաւոր վիճակն: Ուսումնարան, կեդրոնական վարժարան հիմնելու համար կազմուած Յանձնաժողովոյն մէջ, սոյն հիմնարկութեան խորհուրդն ուսուցչութենէ յառաջ եկած Պատրիարքի մը եւ ոյլ քանի մ'ուսուցչաց գլխին ելած ըլլալով հանդերձ, ազգային վարժարանաց մէջ դասախօսող մէկ ուսուցիչ մ'անգամ չառնուիր, մէկ ուսուցիչ մ'անգամ: Կը բողբոմ՝ այս կրթական հանդիսիս մէջ ալ կրթական մարմնոյն դէմ, ազգային կրթութեան դէմ եղած այդ թշնամանաց համար. Կը բողբոմ՝ առաջի պատմութեան... ('): Առաջնորդօղ կամին կոչուիլ, երբ իրօք առաջնորդեալ են. կ'անուանարկեն կամ անուանարկել կուտան, կը վհատեցնեն՝ երբ պարտէին քաջալերել՝ առաջնորդներն, ուսուցիչներն, գիտուն-

(1) Համայն հանդիսականք իրեւ մի միակ անձ ծափահարեցին ամենարուսն կերպիւ այս խօսքին, զոր ասենաքանն՝ համակեալ սուրբ ցամաք՝ արհասանեց անեղ ձայնիւ: Թէեւ բազմից ծափահարուեցաւ սոյն ասենաքանութիւնն, այլ ըստ մեր սովորութեան՝ զանց ըրինք նշանակել ըզրոր ծափահարեալ կտորներն. եւ եթէ բողբոմ եղած ծափահարութիւնն յիշեցինք, ցայց տալու համար է թէ ժողովուրդն արդար զտաւ զայն:

ներն ու գրադէտներն ազգին : Վարժարան պիտի բանան , եւ տարիներով յառաջ գրչի հարուածով մը կ'ուրանան ինչ որ կատարուած է կրթական գործին համար՝ համեստ անպաշտան անդրամ պլ ոչ անշուշտ անդրամագլուխ գործիչներու , ուսուցիչներու կողմէն անհաշուելի զոհողութեամբ , անկարելի աշխատանք : Վարժարան պիտի բանան , պիտի բանան դեռ , երբ իրենցմէ արհամարհուած վարժապետք՝ կենդանի վարժարան դարձած՝ լոյս կը ծաւալեն իրենց չուրջ , լոյս հանապազ , լոյս հանուր , հազարաւորաց ու բիւրաւորաց դասախօսելով միանգամայն , դասախօսելով նոր սերնդեան եւ համայն ժողովրդեան :

Հարոնս . ահաւասիկ , Տիրուհիք եւ Տեարք խմ , ահաւասիկ սոքա են , լուսոյ պաշտօնեայք են բոլն հարուստներն : Անոնք որք կը դարդանան յաւէտ եւ կը նպաստեն յաւէտ ազգային մտաւոր զարգացման , անոնք ունին ամենէն աւելի դրամագլուխ , անոնք ունին ամենէն աւելի զօրութիւն եւ մեծութիւն , անոնք ունին տալագայ , թէ՛ ազնուապետական դասուն պատկանին թէ՛ ժողովրդական : Համէդ կը գոչէր . «Որդն է գերագոյն իշխանն :» Այո՛ , մահկանացուքս ամեն , ազնուապետական թէ՛ ժողովրդական , հովիւ թէ՛ հօտ , ամենքս ալ հպատակ ենք այն գերագոյն իշխանին , գերեզմանի որդին , Նիրվանային : Այլ Բարձրապատիւ որդէն յետոյ , կամ Բարձրապատիւ որդէն յառաջ՝ գերեզմանէն առդին՝ հպատակ ենք գլխունին , իմաստասէրին , մանկավարժին , ի մի բառ Միսթին . հպատակ ենք մտաց քահանային : — Կը տեսնէ՞ք , Տիկնայք խմ եւ Տեարք , կը տեսնէ՞ք այդ երիտասարդըն . — եւ ո՞վ չը տեսներ զայն , ո՞ր չերեւիր այն . — կը տեսնէ՞ք Պէրպէրեան վարժարանի Տնօրէնն : Հնդկտառն ամբողջ հետէ կ'ուսուցանէ՛ այսօր մեծ ուսուցիչ մ'է . ինքն ալ ուսած է մեծ ուսուցիչներէ , բազմերախտ Տ . Ներսէս վարժապետեանէն , սղբացեալ Սիմէոն Միքայէլեանէն , մեծանուն Մատթիա Գարապաշեանէն : Այս անձինք տիրացունք են , այսինքն բանականութենէ եւ անհատականութենէ զուրկ էակներ , մարդամեքենաներ են մարդկան խումբի մը համար , որ Հայ մանկուոյն բարձրագոյն կրթութիւն մը տալու եւ

ազգային լուսաւորութեան մեծապէս նպաստելու համար կը հարկադրուի դիմել. Տիրացուներու: Այժմ տիրացու են եղեր վարժապետք. տիրացու՝ Տ. Ներսէս վարժապետեան, Մատթիա Գարագաշեան, Սիմէոն Միքայէլեան. տիրացու՝ Ռեթէոս Պէրպէրեան: (Ասեմաբանն՝ հանդիսականաց մեջ տեսնելով Վսեմաշուր Կարապետ Ծահպազ եփեմէսին՝ կ'ըսէ. Վսեմաշուր Կարապետ էֆէնտի Ծահպազ ալ, որ Անգլիոյ ինքնաշարանին մեծանուն անդամոց միոյն (Ճէյմս Պրայսի) վկայութեամբ՝ բոլոր եւրոպիոյ առաջին օրէնսգլխոաց մին է, որ Օսմանեան պետութեան արժանեօք բարձրագոյն պաշտօնատարաց մին է (Ջեմը ծախահարութիւն). Վսեմաշուր Կարապետ էֆէնտի Ծահպազ, որ հաճած է պատուել հանդէսս իւր ներկայութեամբ՝ ընկերակցութեամբ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց լուսածին Հանրապետութեան աղնիւ ներկայացուցչին. Վսեմաշուր Կարապետ էֆէնտի Ծահպազ ալ ուսուցիչ եղած է, ուսուցիչ է եւ ուսուցիչ պիտի մնայ): Քանի որ ուսուցիչներն այնքան հակիրճ, այնքան արհամարհանք կ'ազդեն Արեւելեան խումբին, այդ խումբին համար անշուշտ ժամաքելի էր որ վստճանէին, կամ՝ որ նոյն է՝ անգործութեան դատապարտուէին ազգին ուսուցիչք: Այլ ո՞վ պիտի դատաստանէր յայնժամ ազգային վարժարանաց մէջ. սեղանաւորք, վաճառականք, ոսկերիչք, երկաթագործք, հացագործք, դերձակք, փերեղակք. . . : Կը խնդա՞ր, պատուական հանդիսականք. այլ Արեւելի տրամաբանութիւնն այս է: Կամ թէ, Հայ վարժապետք եթէ պաշտօնէ դադարին, օտար վարժապետք պիտի կոչուին Հայ վարժարանաց մէջ դատաստանելու: Ե՛հ, վարժապետն ամեն տեղ վարժապետ է. ամեն տեղ մանկանց հետ կը կենակցի, եւ՝ ըստ Արեւելի՝ մանկան խելք ու բարք ունի. վարժապետն ամեն տեղ տիրացու է: Վերջին հետեւութիւն այն վսեմ բանաճեւին. — պէտք է վահել վարժարաններն: Ահա ո՞ր կը յանգի արեւելեան տրամաբանութիւնն. ո՞չ, Արեւելեան խումբին տրամաբանութիւնն:

Այլ չեմ խօսիր: Ձե՛ղ կը յանձնեմ այս դատն, ո՞ր դուք, Պէրպէրեան սանձներ, որք՝ սոյն արդիւնաւէտ հաստատու-

Թեան շրջանն աւարտելով՝ հրաժեշտ կուտաք այսօր ուսանողական կենաց՝ մտնելու համար դորժօն կենաց մէջ։ Գացէք նախ, դացէք շիտակ Արեւելիի գրասենեակն. արտասուեցէք, ազադակեցէք, երբ վարչական խորհուրդն հաճի ձեզ հարցնել. «Ի՞նչ է Ձեր ցաւն. յայտնեցէք, որպէս զի ազգային մեծ օրաթերթին մէջ արձագանգ ըլլանք ազգասիրութեամբ»։ Պատասխանեցէք. «Մեծ է, անհուն է մեր ցաւն. ահաւասիկ այն վարժապետներ զորս առիթ չէք ժախջներ կամ առիթ կը յարուցանէք անուանարկելու, պախարակելու իրաւամբ (°), այն ճիւղացուներն ուսուցին մեզ որոշել յոռին բարիէն, նիւթականն իմացականէն, աւելորդապաշտութիւնն յաւիտենական կրօնէն, մոլորութիւնն անեղծ ճշմարտութեանէն. այն ճիւղացուներն են որ ուսուցին մեզ խորհիլ ու խօսիլ, հաշուել ու չափել, գրել ու նկարել, վերլուծել ու քաղաքրել, բաղդատել ու դատել, քննել եւ իմաստասիրել. այն ճիւղացուներն են որ ուսուցին մեզ գիտութիւններ ու լեզուներ. որ մեր առջեւ պարզեցին ազգաց կեանքն եւ քաղաքակրթութեան ընթացքն. որ մեր աչաց պատկերացուցին աշխարհիս այսօրեայ վիճակն, որ արտասուագին պատկերացուցին մեր աչաց՝ Հայ ազգին այսօրեայ վիճակն. այդ ճիւղացուներն են, Մեծապատիւ Տեառք, մանաւանդ այն ճիւղացու Պէրպէրեանն է՝ որ մեզ ուսոյց մտածել. եւ որովհետեւ՝ ըստ Տէգաուդի՝ մտածելն ապրիլ է, մենք մեր կեանքն այն ճիւղացու Պէրպէրեանին պարտական ենք գլխաւորապէս. նա է գլխաւոր յանցաւորն։ Այժմ, Մեծապատիւ Տեառք, Ձեր բարձր խոհականութեան եւ Ձեր անկեղծ ազգասիրութեան կը թողունք անօրինել զարժանն այդ ճիւղացուին, այդ ճիւղացուներուն նկատմամբ։ Լիայոյս եմք թէ վաղուան Արեւելիի մէջ, երկու ծանուցմանց ընդմէջ, խմբագրական անսահման յօդուած մը գրել կուտաք, ուր անխնայ կը հարուածէք, ուր մահացու կերպիւ (°) կը վիրաւորէք ամենէն արդիւնաւոր վարժապետներն. եւ անարժան վարժապետաց ավիկարութեան, անարժան վարժապետաց պաշտօնավարութեան համար ալ յանցաւոր եւ պատասխանատու կը լռնէք մի միայն... զիրենք»։

Իսկ թէ ինչ պատասխան ալ ընդունիք Արեւելի վարչական խորհուրդէն, թէ ինչ դատաստան ալ խումբ մը մարդիկ ընեն, ո՞ր մեծայոյս պատանիք, ձեր վրայ, ձեր վարժապետին ու ձեր վարժապետաց վրայ, ընդհանուր վարժապետական դասուն վրայ, ես՝ յետին ներկայացուցիչ Հայ վարժապետութեան եւ Հայ մամուլին՝ ի սրտէ ձեզ ուրախակից կ'ըլլամ այն մտաւոր վիճակին համար ուր հասաք, ուր բարձրացաք ի չնորհա վարժապետաց, ի չնորհա այն վարժապետին, վարժարանիս մեծարդիւն Հիմնադիր-Տնօրէնին, որ ինձ հետ վարժապետ ունեցաւ Հայոց մեծագոյն Պատրիարքն եւ Հայոց մեծագոյն ուսուցիչն, Տ. Ներսէս Վարժապետեանն եւ Տ. Մատթիա Գարազաճեանն. որ ինձ հետ ներշնչող ունեցաւ Հայաստանեայց երկու հոգեշունչ վարդապետներ ու վարժապետներ, Եղիշէն եւ Խրիմեան Հայրիկն։

Ե.

ԲԱՆ (RAISON) ԵՒ ԴԱՏՈՒՄՆ (CRITIQUE)

Մարդիկ ընդհանրապէս կը սիրեն ճշմարտութիւնը, եւ այս է մեծագոյն պարծանք մարդկային բանականութեան, այնպէս որ սուան անգամ չիլիսէ սպրդել եթէ ոչ ի կերպարանս ճշմարտութեան, եւ ոչ կարէ տիրել բայց միայն յանուն ճշմարտութեան։ Նոյնչափ ճշմարիտ է սակայն թէ թիւ այնոցիկ որ կը խաբուին եւ կամ կամին խաբուիլ՝ եղած է միշտ եւ է իսկ տակաւին այնչափ, որ աւելի դիւրին է շատ անգամ ընդունել տալ մարդոց սուտը քան ճշմարտութիւնը։ Ճշմարտորդ պարտի կռուել տգիտութեան, նախադաշարմանց, շատ անգամ նաեւ շահերու դէմ։ Ո՛րչափ յաճախ ճշմարտութիւնը, քարերու տակ մնացած տունկերու պէս, պարտի պտուել կարծրութիւններ ելանելու համար ի լոյս։ Իրք որ արդ խնդրոց կարգէն դուրս են, ինչպէս երկրիս դիրքն յարեգակնային դրութեան, ձեւը, հասակը կամ հնութիւնն,

ինչ հակառակութիւններ չկրեցին ոչ աւելի քան երեք կամ չորս դար յառաջ: Այս ճշմարտութեանց դէմ որ արդէն մեծամեծ գիւտերու հիմունք են՝ ինչ սպառնալիք չեղան. խարոյկներ, խաչակրութիւններ, անաթեմաներ որ ցարդ կը տեղան մեր վրայ սիւլապիւսներով: Դժուարութիւն, պատերազմ. այսմ պարտի սպասել մարդկային իմացականութիւնն: Այս սլառական կարողութիւնը չունի ինչ յինքենէ: Բնածին գաղափարաց ջատագովք ցարդ չեղան կարող ցուցանել թէ ոյք են եւ ուր գրուած այն բնածին գաղափարք: Ինչ որ ըսուի իբրեւ աւանդութիւն կամ հաւատք մարդկային ազգին ի մեկնութիւն այն զարմանալի երեւութիւն զոր կոչեմք իմացականութիւն, կը մնայ միշտ ճշմարիտ իբրեւ իր, թէ միտքն է ծնունդ արտաքին աշխարհի տպաւորութեանց զորս իմացական կարողութիւն մեր կ'ընդունի անխտիր եւ կը պահէ, եւ թէ՛ դժբախտութեամբ՝ տպաւորութեանց աւելի առաջինք են աւելի սխալականք, զորս ջնջել արդարեւ դժուարին է, եթէ ոչ տնհնարին:

Սուաբ ճշմարտէն զատելու համար պարտ է վարել բանիւ (raison), որ ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ հաւաքումն փորձառութեանց մարդոյ (թէ՛ անհատապէս աւանդ մարդը եւ թէ՛ հաւաքապէս), եւ չէ ամբողջ իմն արդէն եղած կատարուած, այլ արարչութեան պէս, միշտ ի լինել, այսինքն միշտ չինուելու վրայ: Ըստ առաւել յաճախելոյ եւ զօրանալոյ բանին կամ փորձառութեան՝ լինի մարդ աւելի կարող ի դատել ի մէջ ճշմարտին եւ ստոյ: Ապա յայտ է թէ ճշմարիտը չկարէ լինել ամենազօր բայց միայն աստիճանաւ: Պահանջել որ կարգ ինչ գաղափարաց տիրէ, մինչ բանը, մարդկային փորձառութիւնն, հասած չէ յայն չափ, է արդարեւ զանհնարինն պահանջել: Բերել զազգ մի ի հպատակութիւն նոր գաղափարներու չէ գործ միոյ աւուր: Ինչ որ եղած է ցարդ ի նպաստ յառաջադիմութեան՝ եղած է դարերով: Կրնայ մենէ իւրաքանչիւրին ըսուիլ ինչ որ Նաբոլէոն ըսաւ Եգիպտոս իւր զօրականին ցուցներով բուրդերը. «Դարեր կը նային ձեր վըրայ»: Բնութեան այն նշանաւոր օրէնքն է այս զոր արդի գիտութիւնը սովոր է կոչել յեղումն (évolution): Երկրաբա-

նական խաւերու պէս դաղափարաց կարգ մի կը տիրէ աւելի կամ նուազ երկայն ժամանակ, յորոյ ընթացս գրեթէ յանգագայս կը գործուի նոր դաղափարաց կարգ որ նոյնպէս պիտի տիրէ անտարակոյս: Ի՞նչ են քաղաքակրթութեան այլ եւ այլ ձեւք որոց ծանօթ ենք վասն զի եղած են ի պատմական ժամանակի, եթէ ոչ նոր խաւեր մին քան զմիւսն կատարեալ եւ աւելի սուտ հին մնացորդներով, եւ որոց հուսկ վերջինն է ծնունդ հուսկ առաջնոյն: Այսպէս գիտենք ի պատմութեան միմեանց յաջորդող եգիպտական, բաբելոնական, փիւնիկական, ասպս յոյն-հռոմէական, ասպս արաբական, հուսկ ասպս արդի եւրոպական քաղաքակրթութիւն: Սոքա, իւրաքանչիւրն, սրչափ դժուարաւ եւ գրեթէ յանդգնաբար փոխուելով յաջորդեցին միմեանց, եւ ոչ սալաքէն միոյն մահն եղաւ ծնունդ միւսոյն, եւ իւրաքանչիւրն կը պահէ իւր նախորդին գծագրութիւնը: Փոփոխութիւններ կը գործուին նաեւ մեր արդի քաղաքակրթութեան մէջ: Ո՞վ կը տարակուսի թէ անհաւատալի դիւրութիւնը զոր կը մատուցանեն առ մեօք հաղորդակցութեան միջոցք, եւ դարմանալի դիւաք որովք կը մեծանանք՝ չեն ստոյգ կարասկտք մեծի իրիք փիլիսոփայական յեղափոխութեան, երբ իրք մարդկեղէնք պիտի վարին բանիւ: Այս պիտի կատարուի, ասէ Ռընան, յորժամ ամբողջ մարդկութիւնն լիցի ուսեալ, եւ հասնի յատիճան ինչ փիլիսոփայութեան: Իդ՞ որոյ յաջողելն ժամանակի միայն խնդիր է:

Ծջմարտին պատերազմն որչափ սաստիկ է ագիտութեան դէմ, նոյնչափ է ընդդէմ գգացմանց. բարոյական երեւութից կարգ, որչափ օգտակար, նոյնչափ վնասակար, եթէ չսանձահարուի բանէն: Ո՞րչափ իրաց կարգեր կան յաշխարհի յորոց կը տառապին մարդիկ եւ որ կը մնան, վասն զի այն կարգաց գլուխք, այլ եւ այլ պատճառներով, սիրելի են ոչ ռամկին միայն, այլ եւ կրթեալ մարդոց: Այս վերջինք կամ շահ ունին իրաց տիրող կարգէն որ յարմարած է նոցա անձնական շահերուն, եւ կամ վասնզի կը կարծեն թէ գաղափարաց փոքր ինչ փոփոխութիւնն անգամ, մանաւանդ երբ գաղափարք եղած են ընկերական հաստատութեան իրիք

հիմն, կրնայ բերել մնաց մեծ հասարակաց շահուն: Մարդայնական է, ասէ Տրեբէր, որ յետ ճանաչելոյ եւս չուրջ զիւրեւ տիրող գաղափարաց թերութիւնը, տակաւին երկար ժամանակ երկնչի յայտնապէս թօթափել այն գաղափարաց լուծը, եւ իրաց զօրութենէն ստիպեալ կ'որոշէ կեալ իբրեւ կեղծաւոր, ծափ հարկանելով հրապարակաւ այսպիսի իրաց զորս կը գատապարտէ իւր իսկ գատողութիւնը: Բանաւորագոյն պատճառ սոցա է, ինչպէս կը տեսնուի, բարոյական շահը: Բայց թող որ բարոյական շահուն ներքեւ կայ շատ անգամ անձին շահ, մաքուր բարոյական շահն իսկ չզօրեր իմացականութեան դէմ որ նեցուկ ունի ճշմարտութիւնը: Նոր գաղափարք որոյ բնութիւնն է երթալ յառաջ ոտն առ ոտն, այնու իսկ չեն մնաստկար, զի այս ընթաց նոցա է բնական: Իրաց կարգին այս փոփոխութիւնն յեղումն է եւ ոչ յեղափոխութիւն: Յանկարծ կատարուած յեղափոխութիւնք անգամ, եթէ քաջ միտ դնենք ընթացից նոցա, կը գտնենք որ երկայն ժամանակ պատրաստուելով երեւեցած են, երբ երեւումն նոցա եղած է կարեւոր հարկ: Որ եւ իցէ գաղափարաց կարգ որ հասարակաց բանին հալոցէն անցնելով կը տիրէ, ի նպաստ է մանաւանդ քան ի մնաց ընկերութեան, որոյ հիմը ոչ թէ այս ինչ կամ այն ինչ օկզբունք են, այլ ի բնէ ընկերական մարդուն այն բնական ազգումը զոր կոչեմք համերաշխութիւն, իւրաքանչիւրն ամենուն, եւ ամէնը իւրաքանչիւրին համար: Իսկ այնոցիկ որ ի շահ կրօնից կը թուին երկնչել նոր գաղափարներէ՝ կրնայ տրուիլ կէտքի պատասխանք. «Ով որ ունի գիտութիւն եւ արուեստ՝ ունի կրօնք. ով որ չունի այս երկուքը՝ այնպիսոյն կը մտնի կրօնք»: Գիտութիւնը կը զբաղի աստեօք, չունի գործ այն գասու մարդկան հետ որոյ հանդերձեալ աշխարհի հետ է գործը: Շատ եւ բաւական է գիտութեան լինել ազատ, եւ այս ազատութիւնն, ըսաւ վիրքով ի Ժողովի ուրեք Գերմանացի գիտնոց, այս ազատութիւնն մեք հիմա ունիմք այնչափ, որ կրնանք քննել զամենայն, եւ մեր քննութեան արդիւնքն յայտնել, ինչ հետեւանք եւ ծագէ անտի: Եթէ այս ճշմարիտ է Գերմանացւոց համար, ապա յիրաւի է երանին զոր կուտայ իտկար ֆինէ այն ազգին,

վասն զի ունի ազատութիւն ըսելու զկարի իսկ անտեղիս :

Եթէ այն ազատութիւնը որոյ վասն Բինէ կու տայ երանի Գերմանացւոց՝ դեռ սակաւ ազգերու բաժին է, կայ առաւելութիւն մի որ աւելի ընդհանուր է, եւ է իննեւտասներորդ դարու առանձնաշնորհութեանց մին : Մարդիկ հիմա չունին ամէն տեղ ազատութիւն քննել զամենայն եւ հրատարակել իրենց քննութեան արդիւնքը, ունին սակայն ճշմարտութեան հասնելու մեթոտը : Մարդկային բանականութիւնն հասած է առ մեօք յայն աստիճան որ կրնանք բնական օրինաց միօրինակութեան վրայ հիմնեալ սկզբամբք ճանաչել թէ որեւիցէ մարդկային ծանօթութիւն զիրաց է՝ այնպիսի որպիսի կ'ընծայուի մեզ. զորօրինակ, թէ երկու ծաւալ ջրածին եւ մի ծաւալ թթուածին ջերմութեան զօրութեամբ կը փոխուին ի ջուր. թէ մեք եւ արտաքին մարմինք որ կը գործեն ազդեցութիւն մեր կազմութեան վերայ՝ ունիմք հաստատութիւն, թէ եմք ցնորք միայն. թէ այս ինչ բանասիրական կամ արուեստական գործուած է՝ արժանի ընդունուելու իբրեւ այնպիսի. թէ պատմական ինչ դէպք է՝ ըստ էութեան եւ ըստ հանգամանացն արդարեւ պատմութիւն, այն է՝ արդեամբ եղած եւ կատարուած ինչպէս կ'աւանդուի մեզ : Այսպէս ամէն ծանօթութիւն, բնական, փիլիսոփայական, զգացողական (esthétique) եւ պատմական, ունի իւր առանձին մեթոտը որով կը ճանաչի թէ է ճշմարիտ : Առաջինը, բնական մեթոտը, գտաւ Պապոն, փիլոսոփայականը՝ Տէքարդ, զգացողականը՝ Քանդ, պատմականը՝ Հիւմ : Ամէն ծանօթութիւն պարտի անցնել իւր մեթոտին բովէն, ապա թէ ոչ կը նետուի իբրեւ խորթ կամ անհարազատ : Մեթոտներու ուսումը չէ երկայն եւ դժուարին, այլ է խստիւ բանական (logique), եւ կը բովանդակէ սակաւ թուով համառօտ սկզբունս : Թէպէտ մարդկային ծանօթութեանց ամէն դասուն մեթոտը կրնայ կոչուիլ դատումն, եւրոպական լեզուաւ ֆրիդիֆ, յունարէն ֆրիսիս բառէն որ կը նշանակէ դատումն, սակայն այս անունը կը արուի մանաւանդ պատմութիւններ ստուգելու մեթոտին որ կը բովանդակէ սակաւ թուով համառօտ կանոններ, որք որչափ դիւ-

րին են յըմբռնել, այնչափ դժուարընկալ, եւ քար գայթակ-
ղութեան այլ եւ այլ մարդկային շահերու, մանաւանդ այն
դատու մարդոց յաչս որոց աւանդութիւն եւ ճոխութիւն
(autorité) նախամեծար են քան զբանն :

Պատմական դատման պատմութեան մէջ առաջին եւ ծան-
րագոյն վէճն է հրաշից խնդիրը : Պատմական դատումն, ի բնէ
փորձառութեան վրայ հիմնուած, չկրնար ընդունել թէ կայ
բնականէ դուրս ինչ : Կրօնական հաւատքը կ'ընդունի այս
սիկզբը, բայց այլով տեսութեամբ, եւ իւրաքանչիւր դաւա-
նութիւն իւր սահմանէն դուրս : Քրիստոնեայն կ'ընդունի
Հին եւ Նոր կտակարանաց հրաշից պատմութիւններն, եւ կը
դռնէ աւատակել եւ ծաղրելի Հնդկաց, Եգիպտացւոց եւ Յու-
նացը : Հրեայն կ'ընդունի Հին կտակարանիները, մերժելով
Նոր կտակարանիներն : այսպէս այլք մի ըստ միովէ : Երբ ուղ-
ղախառ քրիստոնէութիւնն ըսաւ գիտութեան, « Մերժէ հրաշ-
քը ուր եւ կամիս, միայն եւմ ընդ քեզ, անց միայն զինեւ »,
գիտութիւնը չառաւ յանձն զրժեւ իւր օրինաց՝ մտնելով յայն-
սիսի դաշն, այլ ըսաւ. « Կամ կ'ընդունիմ հրաշից հնարաւո-
րութիւնը բոլոր կրօնից պատմութեան մէջ, եւ կամ բնաւ
չեմ ընդունիր » : Յայտնի է թէ ոչ քրիստոնեայն եւ ոչ հրեայն
կ'ընդունի այս պայմանաւ պատմական դատումն : Եթէ
պատմական դատումը կոչուած է ոչ միայն որոշել եղածը չե-
ղածէն, այլ եւ մանաւանդ ցուցանել թէ ինչպէս գէտք կը
ծագին իրարմէ, իրրեւ արդիւնք ի սրտձառէ, կը մատնէր
իւր պաշտաման վերջին եւ աղնուազոյն մասը՝ տեղի տալով
հրաշից որ կը խզէ արդեանց եւ պատճառաց չղթայն :

Բայց դատողը չէ լոկ պատմիչ, այլ պարտի լինել նաեւ
խորհող եւ փիլիսոփայ, ուստի պարտի ունենալ մարդկու-
թեան եւ աշխարհի վրայ ընդհանուր տեսութիւններ զորս
չէ պարտական յայտնել ճիշդ փիլիսոփայական ձեւով, որ են
սակայն փիլիսոփայութիւն : Փիլիսոփայութիւնը զարդ է միշտ
պատմութեան : Բայց որովհետեւ բազում են փիլիսոփայական
դրութիւնք, եւ ընդունել զմին է ընդհանրապէս մերժել
միւսներն, պատմիչը որ այս դրութեանց ի միովն կ'առնու
իւր պատճառներն ընդգէմ հրաշից՝ ո՞չ ստաքէն նշաւակ կ'ընէ

զանձն տեսնել իւր պատճառները ջրեալ միւսներէն: Եթէ լինէր այսպէս, արդարեւ դատական դիտութեան լինել անհրնար էր, եւ ոչ դատական սկզբունք լինէին բղխեալ հասարակաց բանէն: Բայց չէ այնպէս. ամէն դրութիւն, ճշմարտապէս փիլիսոփայական, ի մասին հրաշից խնդրոյ է միաբան: Դրական եւ հրամանական (positif et dogmatique) կոչուած դրութիւնք կը ճանչնան հրաշքն անհնարին. սկեպտական եւ քննական դրութիւնն կը սնդէ թէ անհնար է ճանաչել հրաշքը եւ ապացուցանել. նիւթականաց դպրոցին համար հրաշքն է անիմատ. ամենատուածութիւնն չունի աստուած արտաքոյ սշխարհի որ խախտէ ըստ հաճոյս իրաց յաւիտենական կարգը. այս դրութեան համար օրէնք բնութեան են աստուած: Աստուածականութիւնը միայն, ընդունելով աստուած անձնաւոր եւ ուրոյն յաշխարհէ, կը թուի, առաջին տեսութեամբ, ընդունել հրաշք. եւ կան արդարեւ աստուածականութեան հասարակ ձեւեր որ չեն հակառակ հրաշից. բայց այս դրութիւնն եւս ամէն անգամ որ կը փիլիսոփայանայ, կը զգայ հրաշից անհնարութիւնը, եւ կը դեղեւի: Այսպէս կայսրից հարկեցաւ ասել թէ Աստուած դրած է հրաշքն ի կարգի բնութեան իբրեւ սերմն որ ի դէպ ժամանակի ինքնին կը բուսնի իւր առանձին օրինօք առանց արտաքոյ կարգի միջամտութեան Աստուծոյ: Բայց այս մեկնութիւնը չթուեցաւ հաճոյ աստուածաբանից, որ յիրաւի խորհեցան թէ այսու կը կողոպտուէր Աստուած իւր կարողութենէն գործելու յաշխարհի ազատ եւ անմիջական գործունէութեամբ: Քան զկայսրից աւելի համարձակ ըսաւ Վոլք յայտնապէս թէ տալ միջամտել Աստուծոյ հրաշիւք յընթաց բնութեան է տալ ուղղել արարչութիւնը եւ ցուցանել զայն անկատար, անբաւական իւր նպատակներուն եւ խռիւս իւր նախահամութեան, միով բանիւ թշնամանք աստուածային իմաստութեան: Այսու զինու վստեցաւ նաեւ Բէյմար ի կրօնին ընդդէմ պատմութեան գրոյն եւ վարդապետութեան եկեղեցւոյ:

Պատմական դատման համար Հիւմի խորհուրդն այնպէս զօրաւոր է որ կը սպառէ խնդիրը: Երբ դէպք մը իրրեւ ե-

ղած պիտի ընդունինք վկայութեան զօրութեամբ, պարտինք ստուգել նախ թէ վկայութիւնն է՞ արժանահաւատ. Պարտինք խնդրել թէ վկայք ականատեսն են թէ հեռաւոր. եւ եթէ հեռաւոր, ունէ՞լն կարողութիւն եւ դիւրութիւն ստուգել ականատեսներէ. կը գրե՞ն ականատես մարդոց կամ գէթ ժամանակակցաց որ կրնային մերժել եւ խայտառակել ստութիւնը եթէ կար սուտ. սակաւ են թուով թէ բազում. ե՞ն միաբան միմեանց, բարի եւ ճշմարտախօս, նաեւ ձեռնհաս. դիպաց պարագաները, լեզուն, եթէ վկայութիւնն է գրաւոր, կը յարմարին ժամանակին, տեղւոյն եւ անձանց, թէ են հակառակ կամ անհամաձայն: Եթէ վկայութիւնը կը բովանդակէ վաւերականութեան ամէն պայման, պարտ է առնուլ դիպաց բնութիւնն ի քնին: Հռոմայեցիք կ'ըսէին իբրեւ առակ. «Եթէ կատոն իսկ պատմէր, չէի հաւատար»: Այս կը ցուցանէ թէ կան իրք այնպէս չհաւատալի, մինչեւ հակառակել հաւատարմագոյն մարդոց վկայութեանն անգամ: Ըստ այսմ, եթէ էինք սու Հռոմայեցւո՞վք, եւ կատոն պատմէր մեզ թէ իւր գրատոն, ինչպէս եղաւ Բաղաամու, խօսեցաւ քաջ եւ յստակ մարդկեղէն բարբառով, հանդերձ ամենայն յարգանօք զոր ունէինք առ նա, ոչ ապաքէն պիտի ըսէինք յերեսս իսկ նորա, «Մոլիս», եւ կամ, փոխելով զկարծիս մեր զնմանէ՝ պիտի ըսէինք թէ կը ստէ. քանզի կը մնար մեզ ընտրել զմին յերկուց, կամ մերժել արժանահաւատի ուրուք վկայութիւնը, եւ կամ հաւատալ իմիք որ հակառակ է ամէն փորձառութեան: Եթէ իրը, թէպէտ զարմանալի, չէ սակայն բնականէն դուրս, զոր օրինակ, եթէ կատոն ըսէր մեզ թէ գրաստ իւր ԾԾ ժամու ճանապարհն ըրաւ եօթը ժամու մէջ, կրնար պատմչին հաւատարմութիւնը հաւատարակիլու դալ իրին նորութեանը, եւ մնայինք յերկրայս: Այսպէս չէ սակայն, երբ պատմուածն է արտաքոյ բնութեան, կամ, պարզ բառով, սքանչելիք: Դիտենք քաջ թէ վկայութիւնք, ըստ ամենայնի արժանահաւատք, ականատեսներու եւ ողջամիտ վկայելոց անգամ, յանդիմանուած են սուտ. կան օրինակներ, թէպէտ սակաւ, կան ոսկոյն: Այս ամէնը ճշմարիտ է ականատես վկայութեանց համար. իսկ զի՞նչ, եթէ վկայութիւնք

չեն ակննատեսներէ, այլ աւանդութիւնք հաւաքեալ այնպիսի խմբագիրներէ որոց գրութեան միտումը կը ցուցանէ զնոսա անկարողս բանաւոր քննութեան առ տկարութեան կամ առ բարոյական շահու։ Օրինակներ անթիւ են այսպիսի վկայութեանց, որ իրին անհաւատալի բնութեան հետ մանաւանդ եւ ոչ իսկ կը համեմատին այնպէս, ինչպէս փետուր մի բիւր քանքարոյ ծանրութեան հետ։ Բայց թողունք այս դասը, եւ առնունք առաջին դասունք, այն է ակննատես վերկայութիւններ։ անհնար է զմտաւ ածել թէ փիլիսոփայ քըննիչը չընտրէ, առանց վարանելոյ, համարել որեւիցէ հրաշից պատմութիւն՝ սխալ։

Արդ, որովհետեւ չիք հնար երես առ երես ճակատիլ այս հաւանութեանց դէմ, այսօրուան ջանքն է դարձունել խնդիրը՝ տալով այլազգ մեկնութիւն հրաշից։ Բայց այս մեկնութեան, հրաշքը, կ'ըսեն, ոչ միայն չէ ընդդէմ բնութեան, այլ եւ ոչ ի վեր քան զբնութիւն։ Զորօրինակ, հրաշագործին բժշկիչ զօրութիւնը ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ բնական ինչ ձիր, բարձր աստիճանաւ, բայց ոչ անդր քան զսահման մարդկային բնութեան։ Առ այս կայ երկու պատասխան. նախ թէ այս մեզմ մեկնութիւնը որ կը տրուի հրաշից՝ դուրս կը թողու մեծ բազմութիւն մը հրաշից, մինչ պիտոյ է մեզ այնպիսի մեկնութիւն որ ի դէպ դայ հրաշից ամէն ձեւերուն։ Երկրորդ՝ բնականացեալ հրաշքը կը կորուսանէ իւր ապացուցական զօրութիւնը։ Բնական ձիրք, տաղանդ (քանզի չեն խղճեր այս անունն անգամ տալ հրաշից), չունի ամենեւին ազերս մարդուն բարոյական պատուականութեան հետ. կրնայ պակասիլ լաւագուցին ի մարդիկ, եւ լինել բաժին յուսեղունին։ Եւ եթէ (ինչպէս կ'ընեն գրեթէ բոլոր կուսակիցք այս կարծեաց) հրաշիք բժշկելու զօրութիւնն հաւասար դնենք ազգ ինչ մաքնիսականութեան, հրաշքը կ'ընենք այնպէս նիւթական, մինչեւ այլ եւս չծառայել իրրեւ տալացոյց գերբնական առաւելութեան հրաշագործին եւ ճշմարտութեան վարդապետութեան նորա։ Հրաշագործն կարէ ունենալ այն բընական ձիրը կամ տաղանդը, եւ հանդերձ այնու լինել ցնորամիտ, չաղակրատ կամ խարեբայ։

Ա. Մ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

ՎԵՆԵՏԻԿԷՆ ԶԱՅՆ

Գերաշնորհ Հ. Ղեւոնդ Ալիշան հետագայ նամակն ուղղած է մեր համեստ եւ հմուտ աշխատակից Մեծապատիւ Կարապետ Էֆէնտի Պատմաճեանի.

Վենեսիկ, Ս. Ղազար, 3 Յունիս, 1886

Ազնիւ Պարոն,

Երկրորդ քրքրէդ իմացայ որ առաջին քուրք մ'այլ գրեր ես, գոր չեմ ընդունած, որով եւ ոչ իմացած միտք կամ խնդիրդ. այլ այսչափ միայն՝ որ ջանաս բանասիրական յօդուածովք լուսաւորել զմթապաս կէսս մեր ազգային պատմութեան: Այս ինձ իսկ շատ ցանկալի բան է, եւ փափագիմ որ կարենաս զտնել որ եւ է լուսատու նիւթեր կամ կայծեր. եւ համարիմ քէ ոչ սակաւ ազգայնոց բախուցեալ մոխրանոցաց մէջ պահուին այդպիսի կայծեր, եւ բաղդաւոր համարելու է զնա՝ որ զտնել ունեցիք մի զանոնք ի դուրս կորցելու:

Լանկլուայի այդքան լաւ բուրքաւն գրելք՝ գրեթէ ինձ անհաւատալի է. իրեն հետ շատ հեղ խօսքեր եմ, այլ չէի գիտեր իր այդպէս բուրքաւն գիտնալք. գրածն⁽¹⁾ ինձ պիտանի կամ հետաքննելի բան մի չէ, այլ իրեն կրնար պատիւ ընել եւ մշան յաջողակութեանն:

Փափագելով յաջողութեան դիմանդ եւ գործոցդ, մնամ

Խ. Ծ. (²)

Հ. ՂԵՒՈՆԴ Ս. ԱԼԻՇԱՆ

(1) Յաջորդ թուով պիտի հրատարակենք Վիզդու Լանկլուայի այն գիրն ում կ'աշխարհուի:

(²) Քաւ լիցի որ բարձրահանձար Հ. Ալիշանին ինձ Խ. Ծ. գրելն ընդունիմ, այլ մասնաւորապէս իւր հեղութիւնն ու խոնարհամտութիւնն ցուցանելու համար անփոփոխ կը պահեմ սոյն կէսն: Տակաւին ես Հօրն Հայրենեացս ոտից իսկ մերձենալու չեմ արժան:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՇԽԱՐԲ

Զ.

ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ՎԱՐԴԻ ԵՒ ՊԼՊՈՒԼԻ⁽¹⁾

Գրեաց քուդր Պրպուշն առ Վարդն, եւ ժողովեաց Վարդն
գծադիւմն, եւ ետ ընթեռնուշ առաջի ամենեցուն:

1. Առեալ տարան զնամակն ի դռնն Վարդին,
ԶՀազրէվարդն զիւան կարգացոյց բերին,
Կանգնեցաւ վերայ սալոյն եւ գիրն ի յալին,
Ընթերցաւ բարձրաձայն ի լուր ամենին:
2. «Բեզ ողջոյն գրեմ սրտով սիրելի,
Եւ հարցանեմ զանձնէդ ո՞վ երանելի,
Յուսում ապէնիազ Աստուածն ամենի
Որ անարատ մարմնով ես դու կենդանի:
3. «Ձոր եւ բազկատարած կամ ի յաղօթի,
Խնդրեմ ի յԱստուծոյ քո կեանքդ յերկարի,
Աջն անեղական լինի հովանի,
Ներքին եւ արտաքին չարքն ի քէն փախչի:
4. «Ծաղկանցըն հաւասար գլուխըն դու ես,
Որպէս արքայ եւ տէր ամենի տիրես,
Գունովըդ վայելուչ, հստով անուշ ես,
Յամին առաւօտու քան զարեւ փայլես:
5. «Երանի այն սաՀուն, որ տեսնեմ զքեզ,
Զի դու ես բնութեամբ անարատ եւ հեզ,
Խոնարհութեամբ հեռուսա երկրպագեմ քեզ,
Ըզ դարձն քո խնդրեմ, քաղցրացիր ընդ մեզ:
6. «Թէ զիմ նուաստութիւնըս հարցանես դու,
Զունիմ խելք եւ մտք եւ խմտաութիւն,
Զաւնում դուլ եւ դադար եւ ոչ չինեմ բուն,
.....(Տող մի սփական).....
7. «Զի առանց քո տեսուդ ես եմ երէրուն,

(1) Շարունակութիւն:

Գիշերն քուն չի կամ, այլ կամ ի արթուն,
 Նեղեալ եւ փղծկիմ երբ լինի՝ դարուն,
 Հալեր եմ եւ մաշեր ի քո կարօտուն:

8. «Սաստկառուոյց ձմեռն թէ՛ ռնց անցուցի,
 Շատ ցաւ եւ շատ ցնորք դէմ քեզ քաշեցի,
 Ըզիս նախատէին եւ ասէին. գերի,
 Եթէ վարդըն բնաւ հեա քեզ սէր չունի»:

ՅՈՎՀ. ՔԶ. ՄԿՐԵԱՆ

ԱՇՐՈՒԴ - ՏԱՐԿԱՅԻ ՍԵՊԱԳԻՐ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ

Այս տիտղոսով գերմաներէն գրքոյկ մը հրատարակուեցաւ այս տարի Վիէննայի մէջ, իբր մասն Վիէննայի ձեմարանի պաշտօնական հրատարակութեանց: Հրատարակիչն է հռչակաւոր դասախօս Պ. Տ. Հ. Միւլլէր, մինչ արձանագրութիւնը գտնօղ եւ նկարագրօղն է աւստրիացի դասախօս Պ. Եօսէֆ Վիւնչ:

Այս դասախօս, որ այցած է տփական Տաճկաստանի արեւելեան մասն, կը գրէ թէ առաջին անգամ 1882ին Վանայ մէջ լսած է այդ արձանագրութեան գոյութիւնն Բիւ Գիրգոր անուն մի Հայ գիւղապետէ, որ հաւաստած է թէ ոչ մի եւրոպացի ուղէւոր տեսած կամ օրինակած է՝ զայն: Գերման հնագէտի հետաքրքրութիւնն կը լարուի, այլ կը կասկածի գիւղապետի ճշմարտախօսութեանը վրայ, բաւական սուտեր կընած լինելով Վասպուրականի մէջ: Վերջապէս 1885ին կ'որոշէ այցել սեպագիր արձանագրութիւնն, եւ Վանայ կուսակալ Հասան Բաշայէն կը ստանայ 8 ձիաւոր ոստիկաններ, անփնաս անցնելու համար Վասպուրականի այն մասէն ում «Նկարագրական ուղեւորութիւն ի Հայաբնակ գաւառս արեւելեան Տաճկաստանի» անուն կարէւոր հրատարակութեան նրբախօհ հեղինակն, Պ. Մանուէլ Միրախորեան, սապէս կ'ախնարկէ իւր երկրորդ հատորի 44 էջին մէջ. «Անցանք մի քանի երկիւղալից ճորամէջերը, որոցմէ ուղէւորաց կրած ահարկու տալաւորութիւնն եթէ ըսեմք բնական է, կը մեղանջեմք երկնից առաջ»:

Պ. Վիւնչ եւ իւր գումարտակ կը մեկնին ուրեմն Վանէն եւ հետըզհետէ կ'այցեն Սրգէ, Սրուանտանց, Կողբանց եւ Դարման գիւղերն։ Ֆարուխ գիւղի առջեւէն անցնելով, կ'երթան Երմանց, Սէյվան, Սարանց կամ Սառանց եւ Հաղճա գիւղերն։ ապա կը հասնին Սալխանա գիւղն, «'զոր, կը գրէ աւստրիացի գիտունն, Խրիմեան Սրբազան գնած է եւ գիւղացիներուն վարձած»։ Երբ Պ. Վիւնչ կը մտնէ Սալխանա, «ոյր անունն ոչ մի քարտէսի վրայ նշանակուած է երբէք», կը տեղեկանայ թէ Բեա Գիւրգոր մեկնած է անաի եւ գնացած է Պաչգալէ։ այլ կրտեր եղբայրն կը ներկայանայ եւ կ'առաջնորդէ զայն դէս «Աշրուդ-Տարկայի սեպագիր արձանագրութիւնն»։

Սալխանայի արեւելակողմն, փական քուրդ գիւղէն անդին 'զոր Պ. Միրախորեան յիշատակած է իւր ուղէւորութեան երկրորդ հատորի 47 էջին մէջ, Բաբէր-Սուլի աջ եղբին վրայ, կը բարձրանայ «Աշրուդ-Տարկա» լեռն իւր դուռի ձեւով քարակոփ արձանագրութեամբ։ Պ. Վիւնչի տարկա բառն է անշուշտ տեղեւան, 'զոր Բուրդերն կ'արտասանեն տարկան։ գալով Աշրուդ բառին, Հայերն կը մեկնեն 'զայն իբր Աշոս, կատարելով ինչ որ «բառերու դիցաբանութիւն» կոչուած է Մաքս Միւլլէրէ։ Բուրդերն, նուազ հմուտ Բագրատունեաց պատմութեանն, կ'երեւի թէ աւելի անայլալակ պահած են հին արտասանութիւնն, գործածելով Աշրուդ կամ Աշրոս, բառ որ զգալապէս կը մատենայ արձանագրութեան մէջ երկիցս յիշատակուած Շարսուր անունին։ Այլ թողունք որ խօսի նախ ազգային ուղէւորն։

Պ. Միրախորեան կը գրէ իւր ուղէւորութեան երկրորդ հատորի 48, 49, 50 էջերուն մէջ. «Կ'անցնիմ փականի անմիջական մօտ Երկայն ձորակէն, ուր ջրերն կարկաջաւոր կ'ընթանան, ու 20 վայրկեան չափ դարն ի վեր ելնելով՝ երթամք այցելել մի փառաւոր հնութիւն, որ հարիւրաւոր եւրոպացի ուղեւորաց այցելութիւնք վայելած է եւ դեռ կը վայելէ։ Այս տեղը բաւական երկայն եւ ընդարձակ լեռան մը վերայ դուռն մի կայ քարափոր, զոր Աշոսայ դուռն եւ երբեմն եւս Աշոսայ քերդ կ'անուանեն, ոչ միայն գաւառիս

Հայք, այլ Քուրդերն անգամ: Միաստղադը քարէ փորուած վերոյիշեալ հսկայածեւ գրան բարձրութիւնն է 4 մետր, լայնութիւնն 2 եւ խորութիւն 1: Դրան վերնահողմն 1 մէթր երկայնութեամբ 10 կարգ բեւեռադրերով զարդարուած է . . . : Դրան տոջեւի դիրքն, որ յատուկ մուրճերով կարգադրած են եւ տակաւին սանդուխի մի քանի ելեւէջներն կը կենան, վեհանձն դատաւորի մը տեղի լինել կրնայ կարծուիլ իւր տարածութեան եւ ձեւին նայելով. . . : Ի հարաւ նշմարելի են հինաւուրց այլեւայլ բնակութեանց աւերեալ հիմունք, բաւական թուով, որոց վերաբերութեամբ տառ մ'անգամ չը գտնուիր մեզ լոյս տուող: Յիշեալ անշուշտ արքայական կամ իշխանական գրան վերայ շատ կարծիքներ ի մեզ կրնան ծնանիլ, յորոց մին սա է թէ նախարարաց ապաստանարան եղած լինի. . . : Բեւեռադրեանց օրինակն առնելոյ համար աւելի գերմանացիք կը յաճախեն աստ, եւ գրերն բաւական եղծեալ եւ խոնգարեալ են ժամանակի աւերիչ ձեռքէն կամ դէպքերէն:»

Կը փութամաւեաւ Պ. Միրախորեանին եւ «երկրագունտ»ի ընթերցողներուն թէ Պ. Վիւնչ օրինակած եւ լուծած է այդ արձանագրութիւն, որ ահա թարգմանութիւնն:

«Շարտուրի որդի իշխանի եւ իշխանիի որդի Մենուաս իրենց արուհի իսլտի դիցուհոյն ձօնած են այս իսլտի մատուռ: Սնոնք, յարեւշատութիւն ընտանեաց Շարտուրի որդի իշխանիի, այն հօր արքայի, այն մեծ արքայի, Պիայնայի արքային, Դուշլա քաղաքի իշխանին, իսլտի դից յատկացուցած են քաղաքի հատոյթներէն հետագայ չաբաթական զոհերն: մի գտնուի առ դիցուհին իսլտի նիւստուլի, մի ցուլ առ դիցուհին իսլտի Օրբուլի, մի վայրի ցուլ առ աստուածն Ուտրուպանի, մի ցուլ առ իսլտի աստուածութիւնն քաղաքադրան, մի ցուլ առ իսլտի դիցուհին քաղաքի»:

Դուշլա է անշուշտ Տոսպ, Պիայնա կամ Վիայնա կրնայ ըստ ինձ պատշաճիլ Վանայ: Ըստ Գերմանիոյ դեսպանատան թարգմանն եւ իմ բազմահմուտ եւ ազնիւ բարեկամ Պ. Ժ. Մօրդմանի, Պ. Վիւնչ եւ Պ. Միւլլէր սխալ կարդացած են այն բառ՝ զոր կարդացած են վայրի ցոռ, զի անհնար պի-

տի լինէր գտնել Վասպուրականի կամ Ասիայի մէջ այդ ա-
նասուն , որ յատուկ է Ամերիկայի : Գտնու արձանագրութեան
միւս կէտերուն , խոհեմութիւն է կարծիք չը յայտնել անոնց
նկատմամբ , մինչեւ որ գիտութիւնն վերջնապէս դասակարգէ
հայ սեպագիրներու լեզուն , զի այսօր դրէթէ բոլոր սեպա-
գիր կարդացողներն իրարմէ տարբեր եղբակացութեանց կը
յանգին : Բարէյիչատակն Մօրգման փորձեց հայ լեզուով լու-
ծել Վասպուրականի սեպագիրներն . իւր գաղափար արամա-
բանական էր , այլ չը կրցաւ տարածուիլ Եւրոպայի մէջ , ուր
հայագէտներն դրէթէ իրենց բացակայութեամբ կը վայլին .
ուրիշ հնագէտք կը փորձեն օտար լեզուներով լուծել այդ
սեպագիրներ , եւ կը հասնին հակասական եզրակացութեանց :
Թէ Պ . Յովհաննէս Հիսարլեան հրատարակէ իւր յատուկ փորձ
հայ լեզուով լուծելու հայ բնագաւառի հին արձանագրու-
թիւններն , գուցէ խնդիրն ստանայ մի նոր եւ վճռական ե-
րեւոյթ . այլ խեղճ բանասէրն դեռ կը սպասէ մի Մեկենասի ,
որ գուցէ ուշանայ Մեսիայի չափ :

Ուզելով գիտութեան մատուցանել մի փոքրիկ ծառայու-
թիւն , «Երկրագունդ»-ի մասնաւորապէս գաւառաբնակ ըն-
թերցողներուն պիտի բացատրենք այն եզանակ որով Եւրո-
պացիներն կ'օրինակեն արձանագրութիւն կամ ո եւ է յիշա-
կերտ : Կ'առնուն օրինակելի տառիկային չափ ընդարձակ
ծծուն թուղթ , ջուրով կը թրջեն 'զայն , կը տարածեն առար-
կային վրայ , կը ծեծեն թուղթն հազուստի պինդ խողանա-
կով , այնպէս որ բարձր մասերն ցցուած եւ ցածերն խորա-
ցած նշանակուին թուղթին վրայ , կրակի կամ արեւի կը ներ-
կայացունեն տառիկային վրայի թուղթն մի ժամ կամ մին-
չեւ որ չօրնայ , եւ ապա կը հանեն եւ կը պահեն ծծուն թուղ-
թն , որ կը վերածուի մի տեսակ թանձրաքարի եւ կը կրէ
յիշակերտի ճիշդ պատկերն : Դիւրին է մակաբերել թէ պէտք
է խնամով կատարել այս դործօղութիւններ , որպէս զի թուղ-
թն չը պատուի : Երբ մի այսպիսի օրինակութիւն ներկա-
յացուի կամ յղուի մի վարժ մասնագէտի , սա կրնայ լուծել
'զայն դիւրաւ , իբր իբր թէ եղած լինէր ականատես :

Պ . Վիւնչ իւր գրութիւն կցած է մի տախտակ որ կը

ներկայացունէ արձանագրութեան լուսանկարն, մի պատկեր որ կը ներկայացունէ լեռն, դռնաձեւ յիշակերտն եւ իւր սանդուղ, մի քարտէս որ կը պատկերէ Սալախանայի եւ չըր-Ջակայից եւ Աշրուդ-Տարկայի գիւղքն, եւ մի տախտակ ուր յիշատակերան կ'երեւի իւր բոլոր գիծերով: Խղճամիտ աշխատութիւն, որ մեծ պատիւ կը բերէ հեղինակին: Արդէն Գերմանիայի գիտուններն չը դիտեն աշխատիլ թեթեւակի, եւ ասոր համար է որ, 1883 յուլիսի յօդուածիս մէջ, քննադատելով մի Ֆռանսացի ուղէւորի հրատարակութիւնն հայաբունակ գաւառներու վրայ, գրած եմ սա տողեր. «Գալով այնպիսի ընթերցողներու որք, թղթատելով մի նոր գիրք, կ'ուզեն ուսնիլ նոր եւ կարէւոր բաներ, պէտք է որ դիմեն մի ուրիշ հեղինակի գործին, կամ մանաւանդ սպասեն որ, Ֆրանսացի թեթեւ ուղէւորէն յետոյ, մի գերմանացի գիտուն ձեռնարկէ ուղէւորիլ ի Հայս եւ ի Պարսիկս»:

2.

ԱՆՕԹՆ ԲԵԿԵԱԼ

Անօթն յորում այս աղաւնին մեռանի,
Ի մի հարուած հողմահարի զրծեցաւ.
Հարուածն հազիւ քէ առ նովաւ մօտ քերեաց.
Ոչ մի հրնչիւն յայտ արար զայն:

Սակայն քերել վիրաւնութեանն երախէպ,
Զօր ամենայն խածանելով ըզբիւրեղ,
Յաներեւոյք եւ յանվրէպ իմն յրնրաց
Յամբ ըզնովաւ էառ շրջան:

Զօր իւր ցրտին խուսեաց կայլակ առ կայլակ,
Ըսպառեցաւ ծաղկանցքն հիւր զըլխովին.
Ոչ գայնմանէ դիւր բնաւ ումեք է կասկած,
Մի հուպ լինիք, բեկեալ է այն:

Յանախ որ մեզն է սիրելի ձեռն այսպէս,
Մօս առ սրտիւ մերով փրեալ, ճրմէ զայն.
Յետոյ ցելեալ հերձանի սիրսն իւրովի,
Ծաղիկ սիրոյ իւր կորցնչի.

Միշտ անմըբար եւ անեղծ յաչս աշխարհի,
Ըզգայ զի վերք իւր նրբագոյն եւ խորին
Անել անեն եւ արտասուեն մեղմածայն,
Բեկեալ է այն, մի հուպ լինիք:

Թարգմ.

ՍԻԻԼԼԻ ԲԻԻՏՈՄ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ

ՀԱՆԴԷՍ ՄՐՅԱՆԱԿԱԲԱՇԽՈՒԹԵԱՆ

ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Ամոյս մէջ տեղի ունեցան վարժարանաց մեծագոյն մասին քննութիւնք ու մրցանակաբաշխութիւնք: Այս քննութեանց ու պարգեւաբաշխութեանց ներկայ գտնուող բանիմաց տնօրէնք տեսան այս ամսը թէ, մեր վարժարանաց աշակերտք եւ աշակերտուհիք շատ ժամանակ ընդունայն կ'անցընեն՝ կրթական որոշ յայտագրի մը չը գոյութեամբ, մանկավարժական սկզբանց դործադրութեան նկատմամբ եղած աններելի-թէեւ ոչ անբացատրելի-անհոգութեամբ, դասադրոց ու դաստոտաց յաճախակի փոփոխութեամբ, եւ այլ պատճառներով զորս այլ տութիւ պիտի յայտնենք. — Այսօր մեր ընթերցողաց ու մասնաւորապէս դպրոցներու Հոգաբարձութեանց ունի յատկապէս կը հրաւիրենք մեր գիտուն աշխատակից Մեծապատիւ Տօքթօր Ռօպէնսօն Էֆէնտիի կարեւոր յօդուածոյն վրայ՝ յաջորդ երեսներուն մէջ հրատարակուած:

Մասնաւոր վարժարանք, եթէ քննադատութենէ վեր չեն բոլորովին, սակայն եւ այնպէս առաւել արդիւնաւոր են քան թաղային վարժարաններն ընդհանրապէս: Մասնաւոր վար-

Ժարանաց Տնօրէնք, կամ՝ աւելի ճիշդն ըսելու համար՝ մասնաւոր վարժարանի մը Տնօրէնն հետամուտ է, եւրոպացի գիտնոց նման, զարգանալու յաւէտ, իրրեւ մանկավարժ մանաւանդ. իւր հաստատութիւնն ալ հետեւաբար կը զարգանայ օր քան զօր. եւ եթէ Պէրպլէրեան վարժարանն յարատեւէ սոյն ընթացից մէջ, որպէս կը հաւատանք, կրթութեան բարեկամք անշուշտ պիտի տօնեն սոյն արդիւնաւէտ կրթարանի քսանեւհինգամեակն։ Այն օր մենք ալ պիտի հռչակենք որ, թէ եւ ընդունած չենք կէտ առ կէտ Պէրպլէրեան վարժարանի յայտագիրն, այլ սակայն սոյն հաստատութեան Տնօրէնն իր սխալածն եռանդեամբ ու խճամտութեամբ կը կատարէ միշտ, թէ կը հսկէ անդուլ աշակերտաց վարմանց, սերտօղութեանց որպէս դաստիարակութեանց վրայ, թէ չը բացակայիր ո եւ է պատճառաւ իւր դասերուն ժամանակ, թէ գիտէ ընտրել ու դոհացնել դասատուներն, թէ՝ ի մի բան՝ դպրոց բացած է ոչ չահագիտութեան համար, ոչ իրրեւ օթեւան, այլ դաստիարակութեան համար, այլ ազգային լուստւորութեան համար, այլ իրրեւ կրթարան։

Պէրպլէրեան վարժարանն ազգին՝ ըսել կ'ուզեմ մայրաքաղաքիս կարեւորագոյն կրթական հաստատութիւնն ըլլալով, այո՛, սոյն վարժարանի քննութիւնք կը յանկուցանեն ամենէն աւելի քննիչներ եւ իւր մրցանակաբաշխութիւնք ամենէն առաւել ընտիր բազմութիւն երկսեռ։

Եթէ հաճոյք մը չէ մարդուս համար չորս ժամ անընդհատ աթոռի մը վրայ նստիլ անշարժ՝ ըսելու համար աշակերտաց բազմալեզու բազմութիւ երկար արտասանութիւններ զորս ամեն հանդիսական չը հասկնար, սակայն հաճոյք մ'է, մեծ հաճոյք մ'է լսել Պէրպլէրեան էֆէնտին, որ լաւ գրութեամբ Տեղեկագրի մը մէջ, Ժողովրդեան համար կուտայ յստակ քաջահնչիւն ձայնիւ իւր եւ ուսանողաց տարեկան աշխատութեանց, եւ զայրացմամբ մը՝ զոր հազիւ կարող է ըլլայ զպել՝ կը պատասխանէ այն ուղղակի կամ անուղղակի յարձակմանց կամ մանաւանդ կը վրնէ այն յարձակումներ⁽¹⁾, զորս հրա-

(1) Զը շփոթենք — որպէս կը պատահի մերթ — յարձակումն ու քննադատութիւնն։ Առեւելք կը յարձակի, երկրագունք կը քննադատէ։

պարագիրք ոմանք կ'ուղղեն իւր հաստատութեան դէմ: Հաճոյք մ'է լսել Պէրպէրեան էֆէնտին, երբ՝ յուզեալ եւ իրրայրակերպեալ՝ հրաժեշտ կուտայ պերճ լեզուաւ իւր ընթացաւարտից, որք ազնիւ եւ ուսումնական անդամներ պիտի ըլլան Հայ ընկերութեան: Այս ամէւս վայելցին ազգայինք այդ կրկին քաղցր հաճոյքն, եւ մեծանուն ու մեծարդիւն ուսուցչին հետ ջերմապէս ծափահարեցին իւր ուսումնատենչ սանուց ալ, մասնաւորապէս երեք ուսումնապետ չըրջանաւարտից զորս կ'անուանենք աստանօր ի խրախոյս. Պարոնայք Պօղոս եւ Սուքիաս Էսմէրեան, Արտաշէս Ֆէսլեան:

Մրցանակաբաշխութեան աւարտէն յետոյ, Հանդիսիս Խմբագրատնոն ելաւ ըսմ. եւ պանծացունելով հանդերձ Պէրպէրեան էֆէնտին, պաշտպանեց — ոչ անտարակոյս կուրօրէն — վարժապետական դասն՝ այն խումբ մ' ինքնակոչ ազգասէր անձանց դէմ, որք մեծ օրաթերթ մը հիմնեցին յանուն (°) 76ի սերնդեան, մեծ մեծ վկասներ հասցնելու համար ազգային նուիրական իրաւանց, եւ մեծ մեծ թշնամանքներ ուղղելու համար — երկու ծանուցմանց ընդմէջ — ազգին ամենէն արդիւնաշատ եկեղեցական թէ աշխարհական դորձչոյց, ուսուցչաց ու դըրչաց դէմ, ոյց մին կը ճանաչէ ժողովուրդն իրաւամբ զՏ. Ռեթէոս Պէրպէրեան. Սոյն ատենարանութեան արդիւնքն եղաւ ժողովրդական ցոյցի նըման բան մը՝ ընդդէմ ազգադաւ ու կրթահալած մեծ օրաթերթին: Այնուհետեւ խօսք առաւ վարժարանին Յունարէնի ուսուցիչ եւ Հելլէն ու Հայ ժողովրդոց միջեւ իբրեւ միութեան դիժ մ' եզող այն ազնուախօհ ու փափկախօս Չօլագիտէս Տիմիդրիոս էֆէնտին, որ յուզեց ու մոգեց բոլոր հանդիսականներն. ինչ շեշտեր ունեցաւ, երբ գերապանծ այն Յոյն ազգին անմահ բանաստեղծներէն եւ խմաստասերներէն վկայութիւններ ի մէջ բերելով (¹) դատաւարտեց օտարասիրութիւնն, եւ հայ լեզուաւ Հայ ժողովրդեան առ հասարակ յորդոր կարգաց հայերէնասիրութեան եւ հայրենասիրու-

(¹) Հայրութիւն եւ Գրագիտութիւն միանգամայն աւելի զո՞ն պիտ'ըլլային անշուշտ, եւ ծառին ազդեցութիւնն աւելի մեծ պիտ'ըլլար, եթէ Հելլէն ասենաքանն Հայ հեղինակէ մ'ալ ի մէջ բերէր գէթ մէկ վկայութիւն, մէկ բառ:

թեան. բուն երկար ծափահարութեամբ քանիցս ընդմիջուեցան սոյն ոգելից ու քաղցրանչիւն բանք, որք հրատակուեցան Հայրենիք օրաթերթի մէջ (Թիւ Յուլիս 18ի): Հոսկ ուրեմն հանդիսին նախագահ- եւ այս տարուան բոլոր կրթական հանդիսից անհրաժեշտ նախագահ Բարձրաշնորհ Նրիմեան Ս. Հայրիկ իւր արտասուախառն զուարճախօսութեամբ ի վեր հանեց մեր կրթութեան թերի կողմերն, եւ փափաք յայտնեց որ զուտ գրական ու գիտական կրթութեան զուգըթաց ըլլար արհեստագիտական կրթութիւնն, որ գոյութիւն չունի տակաւին յոյժ տարաբաղդաբար. վերջացուց խօսքն առ Պէրսէրեան էֆէնտի մատուցանելով հայրենեաց խորէն բերած շնորհակալութիւններն: Աւելորդ չէ ըսել թէ Սրբազան Պատրիարք Հօր կողմէն Գեր. Հմայեակ Եպիսկոպոս Դիմաքսեան ներկայ կը գտնուէր հանդիսին:

Եթէ բոլոր հանդիսականաց մէջ կար ոք, որ ամենէն աւելի գոհ մեկնեցաւ սոյն հանդէսէն, եւ ոյր գնահատուեմն ամենամեծ արժէք ունի, այն ալ վսեմաշուք Կարապետ էֆէնտի Շահպաղն էր, որ մեր հասարակ բարեկամ Մեծապատիւ եւ մեծանուն Աղեքսանդր էֆէնտի Մերեթմ Գուլի յափշտակութեամբ խօսած է Պէրսէրեան վարժարանի մրցանակաբաշխութեան հանդիսին վրայ:

b.

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ԷՖԷՆՏԻ

Ամենապատիւ Ս. Հայր, տիկնայք եւ տաւրք,

Վարժարանիս 10^{րդ} տարւոյ ամսվերջի հարցաքննութիւնք, որպէս գիտէք, կատարուեցան՝ յունիս ամսոյ 29էն մինչեւ յուլիս 5՝ եօթն աւուրց մէջ: Թէ եւ ազնիւ ծնողներէ յոյժ ահաւ ունանք, այլ բազում այլք, ազգայինք եւ օտարազգիք, յորս երկու կարեւոր պաշտօնեայք Սպարապետի Դրան, հա-

ճեցան պատուել վարժարանս իւրեանց այցելութեամբ հարցաքննութեանց միջոցին: Նոցա ամենուն կը յայտնեմ այսօր հրապարակաւ իմ խորին շնորհակալութիւններս: Քաղցր է ինձ յայտնել ձեզ թէ նոքա ամէնքն զմայլմամբ կը մեկնէին վարժարանէս՝ լիաբերան գովելով մեր ուսանողաց յառաջդիմութիւնքն: Չափազանցութիւն չեմ ըներ ըսելով թէ մեր վարժարանն այն հայ վարժարանն է ի մէջ անցեալ եւ ներկայ հայ ուսումնարանաց որ ունի ամենէն աւելի ճիշտ յայտադիրն ուսմանց, եւ գիտէք թէ այդ յայտադիր միայն թղթի վրայ մնալու համար չէ եղած, այլ կը գործադրուի յամաց հետէ ճշդութեամբ, խղճի մտօք: Մեր վարժարանի մէջ, որ նախակրթական եւ երկրորդական ուսմունք միանգամայն կը մատակարարէ, կ'ուսուցցուն Բրիտանիական վարդապետութիւն, ազգային լեզուն ու դպրութիւնն իւրեանց պատմութեամբ, ընդհանուր գրագիտութիւն հանդերձ նշանաւոր ազգաց մատենագրութեանց սլատմութեամբ, մատեմատիքական ուսմունք մինչ յեռանկիւնաչափութիւն, գծագրական երկրաչափութիւն եւ մեքենագիտութեան տարերքն, տոմարականութիւն, բնական գիտութիւնք իւրեանց ճիւղերով, յորս եւ առողջաբանութիւն, պատմութիւն ազգային եւ ընդհանուր, աշխարհագրութիւն, արեւելեացութիւն, իմաստասիրութիւն իւր ճիւղերով, քաղ. տնտեսութիւն, եւ լեզունք՝ Օսմաներէն, Գաղիարէն, Անգլիարէն, Յունարէն (մի քանի տարիներ Գերմաներէնի եւս ունեցանք դասեր), ու գեղագրութիւն, գծագրութիւն, ձայնական երաժշտութիւն եւ մարմնամարզ: Ոմանք գանգատեցան թէ Սանասարեան վարժարանի ուսմանց ծրագիրն չի պարունակեր առողջաբանութիւն, եւ ես ալ զարմանօք դիտած եմ որ չի պարունակեր՝ ի մէջ այլոց՝ քաղ. տնտեսութիւն: Այլք քննադատեցին ու կը քննադատեն բանալի կեդր. վարժարանին յայտադիրն՝ ըսելով թէ կենդանի օտար լեզուներէն միայն գաղիարէնի ուսուցմն կը պարունակէ եւ թէ ընդհանրապէս զանց ըրած է գրագիտական ուսումներն, եւայլն, եւայլն: Մեր վարժարանն տաւն տարիներէ հետէ ուսուցչական ընտիր մարմնոյ մը միջոցաւ կ'աւանդէ թէ՛ գիտական եւ թէ՛ գրագիտական կրթութիւն,

Թէ՛ ազգային եւ Թէ՛ օտար կարեւորագոյն լեզուաց դասերն ,
 կը պարունակէ ինչ որ Թերի կը գտնեն այս կամ այն ներկայ
 կամ ապագայ ուսումնարանի հիմնագրոյն մէջ , Թէ՛ եւ մեր
 հրապարակագիրներէ ոմանք եղածը չտեսնելու եւ ամէն բան
 ըլլալիքին մէջ տեսնելու բարի սովորութիւնն ունին : Կը յի-
 շեմ , Թերթն որ մեծ տաքնապ կը յայտնէր Սանասարեան
 գալրոցի մէջ առողջարանութեան թողած պարապը տեսնելով
 եւ առողջ մտքին ու առողջ մարմնոյն սերտ առնչութեանց
 վրայ կը ճառէր , իսկոյն իւր խռովեալ սիրտն կը հանդարտե-
 ցընէր յուշածելով Թէ՛ այդ պարապը պիտի լեցուէր շնորհիւ
 Կեդր . վարժարանի , որոյ օրինակին հետեւիլ կը խրատէր :
 Թէ՛ գրեթէ յառաջ տեսնել ուղէր՝ ապագայ օրինակի մը տեղ
 ներկայ օրինակ մը պիտի կարէր տալ որ անշուշտ պիտի լինէր
 աւելի ազդեցիկ : Այսպէս ուրիշ կէտերու մասին : Արդ . — Կու-
 ղէի այս ըսել — մեր ուսանողք՝ հետեւելով իսկ մի ճոխ հիմ-
 նագրոյ որոյ առարկայից ամենամեծ մասնէ պարտաւորի՛չ կը
 յաջողին քաջ եւ կարող հանդիսանալ քննութեանց մէջ գրե-
 Թէ՛ ամէն ճիւղերու մասին եւ քննչաց խորին գոհունակութեանն
 արժանանալ : Այս արդիւնք է անշուշտ աշխատութեան ու
 յառաջգիմութեան բուռն սիրոյն զոր ունին , բարոյական ըն-
 տիր հանգամանք զոր անցեալ ու արդի աշակերտացս մեծ
 մասին վրայ գոյացնել կարողանալս մեծ առիթ է ինձ ուրա-
 խութեան , վասնզի երբ մարդ մը յառաջ երթալու եւ առ-
 այդ աշխատելու խթանն ունի իւր մէջ , կրնաս վստահ լինիլ
 Թէ՛ նա ղերծ պիտի մնայ բազում ախտերէ՛ եւ վաղ կամ ա-
 նագան պիտի գրաւէ մի պատուաւոր տեղ մարդկային ըն-
 կերութեան մէջ : Արդիւնք է նաեւ իմ պատուական քաջա-
 հմուտ պաշտօնակցացս , Մեծ . Տեարց Թամիլիէի , Չարլս Ռո-
 պերթի , Տիմիւրիոս Չոլաքիտիի , Մօարույի , Գրիգոր Զա-
 քարեանի , Միհրան Աբիկեանի , Իգնատիոս Մուրատեանի , Ա-
 ւետիս Առանձարի , Միհրան Աքքանազի , Արմէն Լուսինեա-
 նի , Պետրոս Սրապեանի , Խաչիկ Թահթաճեանի եւ Աւետիս
 Խորառանձեանի տաղանդոցն ու փութաջանութեան , որովք
 կ'աշխատակցին ինձ մատաղ սերունդը կրթելու այս նուիրա-
 կան ու դժուարին գործոյն մէջ : Սոցա մէջ կան այնպիսիներ

որք առաջին օրէն իմ դործակիցքս եղած են: Որպէս ընդհանրապէս աշակերտացս աշխատութեան համար իմ գոհունակութիւնս, նոյնպէս եւ ազնիւ պաշտօնակցացս թանկագին աջակցութեանն համար շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ հրապարակաւ:

Գիտէք, Տիկնայք եւ Տեարք, թէ անցեալ ամ վարժարանս չորս ուսումնաւարտներ ունեցաւ, զորս աստ հրապարակաւ պատկել չներեց ինձ ռիսերիմ բախտը: Նոքա էին պարոնայք Գրիգոր Ճէվահիրճեան, Միհրան Մոզեան, Միհրան Դալֆայեան եւ վահրամ թաղւորեան, չորսն ալ ընտիր պատանիներ, ճոխացեալ մտօք, բարձրացեալ զգացումներով: Այս տարի եւս պիտի կարենամ ներկայել երեք ուսումնաւարտ պատանիներ, որոց թիւ նոյնպէս չորս պիտի լինէր եթէ ասկերախտ հոգիւ մ'ապաւէն ընծայած լինելու տխուր բախտը չունենայի: Երեք կամ չորս, այս թիւը գուցէ շատ պատկառելի չէք գտներ՝ բաղդատելով նոյն իսկ վարժարանիս նախորդ մի քանի տարիներու ուսումնաւարտից թուոյն հետ: Սորա պատճառը պէտք է փնտռել այն յաւելումական տարւոյն մէջ զոր երկու տարիէ ի վեր բարդած եմք վարժարանիս ուսմանց չրջանին վրայ: Երիցագոյն կը մեկնէին ուսանողք մեր վարժարանէն, երկու տարիէ ի վեր Աւագ կը մեկնին, տարի մ'աւելի մնալով հոն, տարի մ'աւելի պարապելով լեզուաց ուսման որոյ համար ժամանակն այնքան կարեւոր պայման մ'է, եւ երկու տարիներու մէջ բաժնեկով ուսումն այն գիտութեանց որք՝ մի տարւոյ մէջ սեղմեալ՝ կարի կը ծանրաբեռնէին յառաջագոյն աւարտական ամի ուսանողներն: Արդ, վասն զի՝ երբ կը հասնին յաւարտ երիցագուծից չրջանին՝ մեր ուսանողք արդէն բաւական զարգացեալ կրթութիւն մ'ստացած կը լինին, բազումք՝ ոյց կ'երեւի թէ մեծ պէտք ունին իւրեանց ծնողք՝ շատանալով այնու զոր ուսանն, կը մեկնին երիցագոյն, տարի մ'աւելի կանուխ աշխարհի մէջ մտնելու իզձին կամ պէտքին զոհելով իրենց ուսմանց վերջին պսակը բոլորելու եւ վիպական մ'ունենալու առաւելութիւնն, զոր սակայն կ'արժէր ո՞ր եւ է զոհով ստանալ: Ահաւասիկ պատճառն երկու տարիէ ի վեր մեր ուսումնաւարտից սակաւաթիւութեան:

Բայց քանակը չէ՛ միայն կամ ամենէն կարեւորն, այլ եւ ու մանաւանդ որակն: Մեր ուսումնաւարտք կը մեկնին տիրացեալ լուրջ կրթութեան մը, հմտացեալ ազգային, պետական ու մի քանի օտար լեզուաց, գիտութեանց ու դպրութեանց մէջ միանգամայն զարգացեալ, մաքուր ու սրտով միանգամայն մշակեալ, կարող անմիջապէս օգտակար անդամներ դառնալու այն ընկերութեան ուր կ'երթան մտնել: Սորա ապացոյցն ամենուն աչաց առջեւ է. ո՛չ ոք մեր ուսումնաւարտներէ կը մնայ անգործ, կը թափառի տարիներով կամ ամիսներով ունայնաճեռն, բեռն ինքեան եւ այլոց: Ուրախ եմ տեսնելով որ ամէնքն ալ կը տեղաւորուին շուտով. որն իսկոյն կը մտնէ վաճառականութեան մէջ, որն ուսուցչութեան մէջ, որն գրական ասպարիզի, եւ որն ալ կ'երթայ յեւրոպա մշակելու մի բարձրագոյն ուսման ճիւղ, հետեւելու հոգաբիտական, իրաւագիտական կամ բժշկական դպրոցաց ընթացքին զոր իրենց առջեւ դիւրացեալ կը տեսնեն շնորհիւ այն բազմակողմանի կրթութեան զոր կը ստանան վարժարանիս: Ու այս ամէն ասպարիզաց մէջ կը բերեն նմա պատիւ եւ կ'առնեն անհուն բերկրութիւն ինձ: Ստուգիւ որքան քաղցր է ինձ տեսնել զանոնք գործի տէր, պատուեալ եւ սիրեալ, հպարտութիւն իրենց ծնողաց, ոմանք արդէն նեցուկ ընտանեաց — զի չէ սակաւ նոցա թիւն որք՝ աղքատիկ ուսանող՝ յոյսն էին իրենց ծնողաց զորս արդ կ'ուրախացնեն —, ոմանք քիչ ժամանակի մէջ յաւելած մի մասնագիտական վկայական իրենց միջնակարգ կրթութեան վկայականին վրայ, եւ մին ալ — հեշտալի է ինձ մտածել —, ուսումնաւարտ 1882ին, իւր կուրծքն արդէն զարդարած մի դալիական չքադրամով, տրուած իրեն ի վարձ ծառայութեանն զոր ի Գաղիա մատոյց, նորատի հոգաբէյա — երկրաչափ, իբրեւ անդամ արօրներու արուեստահանդիսի մը քըննիչ յանձնաժողովոյն: Որպէս տոացած եմ եւ ունիմ առ իս յեւրոպա բարձրագոյն ուսմանց ընթացքի հետեւելու գնացող մեր այլ աշակերտներէ նամակներ, յորս կը պատմեն թէ որքան յաջողութեամբ անցուցած են իրենց մուտքի քննութիւններն եւ Սրեւելից մէջ իրենց ստացած կրթութեան

ընտրութեանն վրայ զարմացուցած զԱրեւմտեայս, նոյնպէս ստացած եւ այս վերջինէն մէկէ աւելի նամակներ, ամէնքն այլ իւր երախտագէտ ազնիւ սրտին եւ լուրջ ու գիտուն մտքին առհաւատչեայ, որոց մէջ հազորդերով ինձ իւր նոր ու Վայլուն յաջողութիւններն — միշտ նոյն իսկ բազմաթիւ գաղխացի մրցակցաց մէջ կը յափշտակէր քննութեանց միջոցին մին ամենէն պատուաւոր կարգերէն — կ'ըսէր թէ՛ որքան կը պարտի զանոնք այս յարկի տակ ստացած խնամեալ եւ ճոխ ուսման: — Այս երիտասարդն, թերեւս ճանչցաք արդէն, Պ. Նշան Գալֆայեանն է, որոյ վրայ խօսեցան մեր թերթեր: — Քանիցս ըսած են ինձ թէ վաճառականք սիրա-յօժար կ'ընդունին երիտասարդ մ'իրենց հաշուետան մէջ երբ գիտնան թէ Պէրպէրեան վարժարանէն մեկնած է: Մեր ուսումնաւարտներէն մի քանին արդէն, իբրեւ արդիւնաւոր եւ յարգեալ ուսուցիչ, մասն կը կազմեն լաւ կազմակերպեալ վարժարաններու ուսուցչական մարմնոյն: Ի նոցանէ ոմանք, հազիւ մեկնած ուսանողական գրասեղաններէ, անուն մ'ունին արդէն գրական հրապարակի վրայ. օգտակար գրքոյկներու ճակատն դըռնած են զայն կամ հմտալի ճաշակալի յօդուածոց տակ վայելցուցած:

Երբ այսպիսիներ են մեր ուսումնաւարտք, կրնամք միտի-թարուիլ նոցա սակաւութեան վրայ. կայ տասն որ մէկ կ'ար-ժէ, կայ մէկ որ տասն կ'արժէ, այնպէս չէ՞: — Իսկ ի՞նչ կ'արժէ երբ չարահոգի նախանձաբեկ մարդիկ ոմանք նենգ գործեն մեզ դէմ, Անիտոսներու եւ Մելիտոսներու դեր կատարեն, իրենց կատաղած սրտին թունալի փրփուրն արձակեն մեր երեսին կամ մանաւանդ մեր կռնակին. մեր պատասխաններն ահաւասիկ. անոնք օգի մէջ խօսքեր կամ թուղթի վրայ դրօշմուած տառեր չեն, այլ ոսկր, ջիղ եւ միս ունեցող կենդանի էակներ են որոց ընկերական վիճակն, վարքն ու բար-քըն, խօսքն ու գործն բաւական են պապանձեցնելու ամէն զրախօս չարախօս բերան: Յաճախ հրապարակի վրայ ալ երեւան կուգան ոչ բարի դիտումներով յղացեալ յօդուածներ, որք առաւել կամ նուազ թափանցիկ ակնարկութիւններով, ծամելով ծամժմելով, իբր թէ հասկցնել կ'ուզեն թէ մեր վար-

ժարանն գրադիտական ուսմանց առաւել քան գիտականաց, մեռած հայերէնին մանաւանդ քան կենդանի թուրքերէնին կարեւորութիւն տալով եւ վերացական ուսմամբք առաւել հրահանգելով ուսանողներն, չի պատասխաներ ներկայ ժամանակի դրական ոգւոյն ու պահանջմանց եւ թէ միայն նօթիներու խումբն ստուարացնել կը ձգտի։ Այսպիսեաց ալ բաւական պատասխան են տաոն տարիներէ հետէ մեր վարժարանին արտադրած արդիւնքներն, բաւական ստուար խումբն այն բանիբուն ուսեալ երիտասարդաց որք ոչ միայն չեն ստուարացուցած անգործներու եւ թշուառներու թիւն, այլ եւ ոչ սակաւք, իբրեւ աղքատ ընտանիքներու վերածնութեան պատճառք, նուազեցուցած են այսօր թշուառութեան զոհերու թիւն։ Զասոնք իրենք ալ կը ճանչեն, բայց չեն ուզեր խոստովանիլ։ Կրթական գործունէութեանս այս տասնամեայ շրջանին մէջ իմ սկզբունքս եղած է միշտ — որպէս պարտի լինել իւր կոչումն լաւ ըմբռնող ամէն մանկավարժի — տալ մանկան՝ որ կը յանձնուի ինձ՝ բազմակողմանի կատարեալ կըրթութիւն մ'որ մարդկային էակին այլ եւ այլ կարողութիւններն միանգամայն ներդաշնակօրէն զարգացնէ, հոգին զարգացնէ, բայց մարմինը չանտեսէ, միտքը կրթէ բայց սիրտն ալ ազնուացնէ, դատողութիւնն սրէ բայց երեւակայութիւնը չթառամեցնէ։ Կրթութիւն մ'որ կարող գործէ ապագայ քաղաքացին ապրելու եւ ապրեցնելու իրեններն՝ բայց նաեւ ու նախ եւ առաջ մարդ ընէ զայն, կատարեալ մարդ մը, ողջախոհ միտք մ'ու անկեղծ ազնուական սիրտ մը կազմելով ի նմա, բանալով նորա հոգին ճշմարտին, բարիին ու գեղեցկին եռակի ճառագայթներուն ալ միանգամայն, ապահով ուղեցոյց մը տալով նորա ձեռքն առաջնորդուելու համար՝ աննախապաշար ու արի՝ ֆիզիքական ու բարոյական կրկին աշխարհաց մէջէն, եւ հարկաւոր տարերքն ընծայելով շարունակ ինքզինք կատարելաչինելու։ Մեր ուսմանց ծրագրոյն նման ծրագրով մ'որ արդէն չատ չի տարբերի եւրոպական լիսէի մը կամ Ժիմնազի մը ծրագրէն — եթէ տեղական տարբեր պահանջմանց բաժինն ի նկատ առնուով — այս, այսպիսի ծրագրով մը կարելի էր հասնիլ նպատակին զոր յառաջադրած

էի: Ուստի ի սկզբանէ զուգընթաց քայլեցին առ մեզ մտա-
մարզն ու մարմնամարզն, ճշմարտին ծանօթութիւնն ու բար-
ւոյն ծանօթութիւնն, գիտութիւնն ու դպրութիւնն, օգտա-
կարին ուսումն եւ գեղեցկին ուսումն, ազգին գիտութիւնն
ու երկրին գիտութիւնն, ազգային լեզուն ու պետականն, Ա-
րեւելեան բարբառքն ու Արեւմտեանքն, հին հայերէնն ու
նոր հայերէնն, քրիստոնէականն ու իմաստասիրականն:

Գոհ եմ յարդեանց, որպէս գոհ են եղած միշտ ամէն այն
ճնոգք որք իրենց զաւակաց բարոյական կազմակերպութեան
հոգն մեզ յանձնեցին, որպէս գոհ եղած են ամէն անոնք որք
առիթ ունեցած են ներկայ լինելու մեր ամառվերջի հար-
ցաքննութիւններուն, որպէս գոհ են ամէն անոնք որք ճշմա-
րիտ ու լուսամիտ բարեկամներ են կրթական գործոյն եւ կը
սիրեն իրենց ազգը, այս խեղճ Հայոց ազգը, որ դպրոցի կը
կարօտի, Գիտութեանց եւ Դպրութեանց համայն թռիչներուն
կը կարօտի բարձրանալու, ազնուանալու, վեհ մտածմամբ եւ
ըզձիւք ոգեւորուելու, իւր բարոյական ընկերական՝ անուե-
սական պայմաններն բարելաւելու եւ ի ստոյգ յառաջդի-
մութիւն նկրտելու համար:

Եւ այսպէս պիտի յարատեւէ այս վարժարանն: Երբ բա-
րոյական կեանքի արթնցայ, ինքզինքս գտայ այս ասպարիզի
մէջ. կը սիրեմ այս ասպարիզին մէջ փակել աչքերս այս աշխարհի
կենաց: Փորձն այն տասնամեայ շրջանին, զոր կատարեցի եւ
որոյ մէջ Պոլսոյ եւ գաւառաց ամենաբարձր գերդաստանաց
զաւակունք եկան անցան մեր գրասեղաններուն վրայէն ու
դեռ կուգան նստիլ անդ, որոյ մէջ եթէ ոչ նիւթական օգ-
նութիւնք՝ գէթ բարոյական քաջալերութիւնք՝ մեծարժէք
գնահատութիւնք չզլացուեցան ինձ ամենաբարձր անձնաւո-
րութիւններէ, վհատեցուցիչ չէ՛ եղած ինձ համար: Ընդհա-
նուր կերպով գնահատուած են մեր ճգունք ազգին կողմանէ
որ արական սեւի համար իւր լաւագոյն կրթարանն տեսու
միշտ Պէրպլեւան վարժարանի վրայ: Մ'ալթելով որ ազգն
արժանանայ լաւագոյններու, պիտի շարունակենք մեր գործն
անվհատ եւ ցլետին շունչ հայ մանկութեան օգտին նուիրե-
լով ինչ որ կայ ի մեզ գորութիւն ֆիզիքական եւ բարոյական:

ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԴՊՐՈՑԱՑ

Փարիզի բժշկական Ակադեմիային ապրիլ 27ի նստին մէջ Տօքթ. Լանկօ ընտիր ատենախօսութիւն մը ըրաւ դպրոցներու մէջ ուսանողաց չափազանց մնաւոր աշխատութեան վնասներուն համար, խնդիր մը՝ որուն վրայ երկու տարի առաջ գրած էի արդէն Երկրագունքի մէջ:

Տանիմարքայի մէջ, Հէրթէլ, երկու սեռէ 28, 114 դպրոցականի, եւ Շուէտի մէջ, Աքսէլ Ռէյ, 11,000էն աւելի դըպրոցականի, Բրուսիոյ մէջ Ֆինքէլնպուրկ 17,945 երիտասարդի, եւ Ֆրանսայի մէջ Առնուլդ եւ Տալլի 1874էն 1876 Սէն-Սիրի դպրոցը ընդունուող պատանեաց վրայ թուահամարներ ընելով գտած են, թէ 100 դպրոցականին 29էն 56ը կարճատեսութիւն, գլխու ցաւ, յաճախակի քիթ արիւնիլ, խոյլ, ծուռ ողնայար, հնամի ախտեր ունին. — թէ ստորին կարգերու մէջ միջին հաշուով 57 եւ բարձրագոյն դասերուն մէջ 58 են թուով այսպիսի ախտացեալք. — թէ այսպիսի ախտերու պատճառաւ քիչեր կրնան ընդունուիլ զինուորական դըպրոցներուն մէջ. — եւ թէ Սէն-Սիրի զինուորական դպրոցը ընդունուող պատանեաց մեծագոյն մասը տկար են մանաւանդ կուրծքերուն շրջանակին նեղութեան պատճառաւ:

Բազում Գաղղիացի, Անգղիացի, Ռուս, Ամերիկացի բժիշկներուն վկայութեանց նայելով, անբաւական լոյսով չափէ դուրս եւ շարունակ աշխատութեան պատճառաւ բազմաթիւ ուսանողք կարճատես կը լինին եւ քանի շարունակեն իրենց աշխատութիւնը, այնչափ կը շատնայ իրենց կարճատեսութիւնը: Պ. Քոն դիտած է որ 40,000 աշակերտաց մէջ, եթէ 100ին 1 կարճատես կայ գլխաւային դպրոցներուն մէջ, երկրորդական դպրոցներուն մէջ 100ին 5էն 11 կայ, օրիորդաց վարժարանաց մէջ 100ին 10էն 24 կայ, խառն դպրոցաց մէջ 20էն 40 կայ, կիմնագիտներու մէջ 30էն 55 կայ, եւ Պրէսլայի, Էրլանկէնի եւ Հայտէլպերկի պէս բարձրագոյն ուսումնարանաց մէջ 100ին 64էն 80, մինչեւ իսկ 100ին 100 կարճատես կայ:

Ուսանողաց՝ գլուխը եւ ուսերը ծռելով գիր գրելէն եւ այնպէս աշխատելէն առաջ կուգան ողնայարի թիւրութիւնք եւ ուսերուն անհաւասար բարձրութիւնք։ Այս տճեւութիւնք մանաւանդ վեց տարեկանէն 14 տարեկանէն յաճախ կը տեսնուին։ Օրիորդք աւելի ենթակայ են քան թէ մանչ ուսանողները։

Ծռելով կուրծքին վարի ոսկորները փորին մէջ խղխղելով ստամոքսին ճնշում մը ՚ի գործ կը դնեն, որով մարսողութիւնը դժուար կը լինի ստէսլ այդ ուսանողաց քով, ինչպէս գիտած են Կիլետմ, Կասթ, Վիրսով։

Նշանաւոր մասնագէտք որպէս Մաթիթօ, Կալիբ, Մարթէն, Սիթըրրուտ ապացուցած են ուսանողաց ակոյաներուն վատիւրը, լինտերուն ուռիւրը եւ ուրիշ ակոյի ցաւերը՝ մանաւանդ գլուխ ծռելով չափազանց աշխատողներուն քով։ Պ. Լանեօ, յիշելէ ետք, թէ մեծ քաղաքներու բնակիչք եթէ գլուխային գաղթականաց հետ չամուսնանան, քանի մը սերունդ վերջը կորնչելու դատապարտուած են, թէ փարիզի մէջ, օրինակի համար, մեռնողներուն մէկ հինգերորդ մասը թոքախտէն կը մեռնի (1882ին 58,702 մեռելոց 11,011ը թոքախտաւոր էին)։ յիշելէ ետք, թէ մեծամեծ բժիշկք որպէս են Պարթ, Ժագու, Շաթէն, Շամբույեոն եւն հաստատած են սահմանափակ օդի մը մէջ ապրելու՝ թոքախտի վրայ ունեցած ազդեցութիւնը, կը նկարագրէ մի առ մի գլուխ ծռած, առանձնակի եւ անշարժ, օդէ զուրկ ապրելու փնասները որք են գունատութիւն, նիհարութիւն, տնարիւնութիւն (որոց համար մեր երկրին մէջ սրսգա կ'ըսեն իսթիսգայէն աղաւաղեալ)։ Բէթէր եւ Ուիլիոմսըն հաստատած են որ շատ մը դըպրոցականք, մանաւանդ անոնք որ ամենէն աւելի աշխատող եւ փութաջան են, թոքախտէ կը մեռնին։

Մտաւորական արտաքոյ կարգի աշխատութիւն որոյ վրայ խնդիր յուզուեցաւ անգլիական խորհրդարանին եւ բժշկական մամլոյ մէջ, դպրոցականաց յաճախադէս գլխու ցաւին եւ քիթ արիւնեւէն զատ ջղային կարեւոր տկարութիւններ ալ կուտայ, որոց համեմատութիւնը 100ին 27էն մինչեւ 46 կ'ենէ։

Քննութեանց համար պատրաստութիւնք եւ ուրիշ առիթներով տարապայման մտաւոր աշխատութիւնք foris (Սուրբ-Գուխտոնի կաքաւ) ըստած հիւանդութիւն, անքունութիւն, ծայրայեղ դրգուութիւն եւն կը բերեն:

Պարոնայք Բօթէն, Բրէյզթըն, Պրաւուն եւ այլք ուղեղի, եւ ուղեղի թաղանթներուն բորբոքմանց քանի մը տեսակներէ մասնաւորապէս չափազանց եւ խիստ երկարատեւ մտաւոր աշխատութեանց կը վերադրեն:

Յիմարաց յանձնաժողովոյ նախագահ Լորտ Շաֆթէսպուրի եւ Պոսդոնցի Պ. Տոքթ. էտ տարապայման մտաւոր աշխատութեան պատճառաւ շատ մը դատախարակաց եւ եւս առաւել դատախարակուհեաց յիմարանոց մտած ըլլալը կ'ապացուցանեն:

Եւ եթէ այսպիսի ծանր հետեւանքներ ալ չբերէ, վերջապէս չափէ դուրս մտաւոր աշխատութիւնը, օրին մէկը, մարդուն խելքը կը տկարացնէ, կը դանդաղցնէ, կամեցողութիւնը դողցես կը ջնջէ, վերջապէս ապուշ մը կ'ընէ:

Ահաւասիկ ասոնք են հետեւանք դատախարակութեան մը որ բռնադատեալ է եւ համայնագիտակ, այնչափ միօրինակ որչափ հարեւանցի: Բայց այսպէս խելքերը վաստակաբեկ ընելով չէ որ կը կազմուին մեծ ազգեր:

Դպրոցներուն մէջ այս բաներուն ատջեւը առնելու համար պէտք է ոչ միայն դասարանին ժամերը նուազեցնել, այլ եւ ուսման, դաս պատրաստելու ժամերն ալ քիչցնել, դպրոցին մէջ եւ դպրոցէն դուրս. — պէտք է որ մտաւոր աշխատութիւնը օրը վեցէն ութը ժամը չանցնի, 12էն 20 տարեկան ուսանողաց համեմատ. — պէտք է համայնագիտակ բրօկրամները բազում յոյժ զեղչել որոնք ուսանողին խելքը միտքը ճզմելու կը ծառայեն եւ տեւական ազդեցութիւն մը չեն թողուր այսպիսի բեռնաւորեալ մտաց վրայ (1):

(1) Այսպէս ինձ կը թուի թէ Կեղրոնական վարժարանին բոսկրամը՝ որ Արեւելի մէջ հրատարակուեցաւ կարի յոյժ ծանր է, եւ շատ գիտութիւնք (*) կրնան զեղչուիլ աւանց առաջադրեալ նպատակին վնասելու:

(*) Ներուի ինձ յայտնել թէ սոյն կէտին վրայ բոլորովին համակարծիք չեմ մեծարգոյ բժշկին հետ. յատուկ յօդուածով մը պիտի խօսիմ վերսին կրթական խնդրոյն վրայ:

Լաւ է որ փոխանակ տարեկան ընդհանուր քննութեանց , չարաթական կամ ամսեայ մասնակի քննութիւններ կատարուին , որով մեծ խնայութիւն մը կը լինի դեռահաս պատանեաց առողջութեան :

Դպրոցական տարապայման աշխատութեանց ցաւալի հետեւութիւնները թեթեւցնելու համար պէտք է ֆիզիքական մարզանքներ , խաղեր , մարմնամարզներ , պտոյտներ եւն ընել տալ միսերը կաղրուրելու եւ օդ մտցնելու համար թոքերուն մէջ , որոնք , առ 'ի չգոյէ մաքուր օդի , կ'ախտաւորին վերջապէս որով տարածամ 'ի դերեզման փութան մատաղատի դպրոցականք :

ՏՕՔԹ. Ա. ՌՕՊԷՆՍՈՆ

Ս Ա Ք Ի Ա — Մ Ո Ւ Ն Ի

Մեր ընթերցողներէն անոնց համար , ոյց անծանօթ ըլլալով Սաքլա-Մունին՝ դժուարաւ պիտի հասկնային մասնաւորապէս ռուսաւորիս վերջին մասն , հակիրճ ծանօթութիւն մը կու տամ աստանօր Պուտոտայականութեան հիմնադրին վրայ :

Հիմալայայի հարաւակողմն՝ ի Ներալ Գարիլաւադու քաղաքին մէջ՝ Գրիստոսէ վեց հարիւր ամ յառաջ կը թագաւորէր Սուտտօտանա՝ կողամայից (արեգական որդւոց) ցեղէն : Իւր ցեղէն Մայեա անուն կին մ'առաւ , որմէ երկար տարիներ զաւակ չունեցաւ : Մայեա գիշեր մը տարօրինակ երազ մը տեսաւ . երկնից խորէն վեց շառաւղօք աստղ մը շողշողուն օդերեւոյթի մը նման եկաւ , հալեցաւ , եւ իւր էութեան խառնուեցաւ : Երբ արթնցաւ , անճառ երանութիւն մ'ողողեց իւր բոլոր էութիւնն , եւ սքանչելի լոյս մը կանխեց առաւօտն . երկինք եւ երկիր դրդեցան , եւ ձայն մը լսուեցաւ որ կը մրմնջէր . «Մտիք ըրէք , յուսացէք , Պուտտան աշխարհ եկաւ :» Մայա այնպիսի չլացումներ ունեցաւ որ չը կրցաւ պալատան մէջ մնալ . եւ ծառի մը տակ ծնաւ մանուկ մը՝ կորնթարդ ճա-

կատով, որ մեռած կարծուեցաւ, քանզի բնաւ ճիշ մը չար-
ձակեց, երբ արեգական բացաւ խորին ու տրտում աչեր։
Անձանօթ սուրբ մ'եկաւ երկրպագանել հրաշածին մանկան։
Սուտոտանա կոչեց իր որդին Սիտտարթա՝ որ ամենայն ժող
կը նշանակէ, քանզի պալատան կախարդք գուշակած էին թէ
մեծ տիրապետ մը պիտ' ըլլար մանուկն։ Իմաստուն Վիսվա-
միդրան դաստիարակ եղաւ մանկան, որուն օր մը վարպետն
ըսաւ. «Դուն իմ դպրոցս կու գաս ցոյց տալու համար ինձ թէ
սամեն բան գիտես առանց ուսած ըլլալու։» Հայրն յոյժ մտա-
տանջ էր տեսնելով Սիտտարթան, որ անընդհատ կը խոյար
ոխշի (անապատական) մը նման։ Կը վախաքէր որ տղան մեծ
աշխարհակալ մ'ըլլայ. ուստի իր պաշտօնէից խորհրդով տասն
եւութամեայ հասակին մէջ զայն ամուսնացուց երկրին ամե-
նէն գեղեցիկ աղջկան հետ՝ Եագոտարա անուն, որ նոյնպէս
արեգական որդւոց ցեղէն էր։ Սակայն Սիտտարթայի հայրն
յաւէտ կը կասկածէր իւր որդիէն, որ խորին բերմունք ունէր
անապատականութեան. ուստի ֆաբլլավադու քաղաքին մէջի
Ռոհինիէն ոռոգուած գեղածիծաղ բլուրի մը վրայ հեշտա-
ւէտ հովանոց մը շինել տուաւ եւ այն սիրաւէտ բանտին մէջ
դրաւ Սիտտարթան եւ Եագոտարան։ Այլ Սիտտարթան երջա-
նիկ չէր. երբեք երբեք կարծէր նա լսել հեռաւոր հեծեծա-
նաց եւ ողբոց ձայներ։ Գիշեր մը քունէն ընդոստ արթնցաւ՝
գոչելով. «Կ'իմանամ, գիտեմ, կու գամ.» Եագոտարան ալ
արթնցաւ եւ հարցուց. «Ի՞նչ կը պահասի տիրոջս.» — «Չը
գիտեմ.» պատասխանեց Սիտտարթա. դէմքն աստուածային
ցոլացում մ'ունէր։ Անգամ մը դուրս ելաւ կառքով, եւ ծե-
րունի մը տեսաւ դողդոջուն ու թշուառ. Ուրիշ օր մը՝ ոտքով
ելաւ դուրս եւ հիւանդ մը տեսաւ կեղալից անբժշկելի. Պահ
մը յետոյ գլխի մը տեսաւ նեխեալ. խորհեցաւ թէ երկտա-
տասարդութիւն, առողջութիւն եւ կեանք ունայն են, քան-
զի չեն կարող տոկալ ծերութեան, հիւանդութեան ու մահ-
ուան։ Տուն դարձաւ, գիշերն ելաւ, Եագոտարայի վրայ հա-
կեցաւ, արտասուեց ու մեկնեցաւ անդարձ։ Սուրն հանեց
մէջքէն, կտրեց երկայն մազերն եւ սպասաւորին ըսաւ. «Գնա
հօրս ըսէ որ գիտ չը պիտի տեսնէ, մինչեւ որ գտնեմ ճշմար-

տութիւնն. անունս այսուհետեւ Սաքիա-Մունի (Սաքիայի ցեղին անապատականն) է :» Սաքիա-Մունի գնաց Բանդավա լեռան վրայ առանձնացաւ. մերթ իր խոկար մինչեւ լոյս. էից էէն կը խնդրէր որ լուսաւորէ զայն. այլ ի զո՛ւր : Նոր առանձնարան մ'ընտրեց, Ուրուվիլվայի բարձրադիր անտառն. ապա այդ անտառին մէկ աւելի խորին ու մենաւոր խորշն : Օր մը՝ որ կը խորհէր մեծ թղենւոյ մը տակ՝ ըսաւ. «Մահն ի կենաց զայ, կեանքն ի ծննդենէ, ծնունդն ի տենչանաց. եթէ մարդս կարենայ ջնջել տենչանքն, երջանիկ կ'ըլլայ : Ահա գտայ փրկութեան ճանապարհն, այն որ կ'առաջնորդէ գերազայն խաղաղութեան, Նիրվանայի քաղաքն : Այս ճամբան պիտ' ուսուցանեմ մարդոց :» Սաքիա-Մունի Բենարէս իջաւ, Հնդկաց նուիրական քաղաքն, ուր քարոզել սկսաւ իւր վարդապետութիւնն ամեն դասու մարդկան, զորս հաւասար կը նկատէր եւ ոյց կը պատուիրէր սիրել զիրար ու գլխաւ անասնոց իսկ վրայ : Քառասուն եւ հինգ տարի բոլոր Հնդկաստանի հիւսիսային կողմ քարոզելէ յետոյ՝ մեռաւ Պուտտան գրեթէ քալելով, անտառի մը մէջ : Պուտտա կը նշանակէ գիտուն. Պուտտայականութիւն կը կոչուի Պուտտայի վարդապետութիւնն, որ հետզհետէ տարածուեցաւ Ասիոյ մէջ, եւս քան զեւս աղաւաղելով : Մահուանէ յետոյ Պուտտան իբր աստուած եւ իւր աշակերտք իրեւ սուրբ պաշտուեցան : Չինաստանի մէջ Պուտտան կը կոչուի Ֆո :

Ն Ի Ր Վ Ա Ն Ա

Պ Ս Տ Ս Ս Ի Ա Ն

ԱՌ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԵՓԵԱՆ

Հոգիս համակ լցուած է կարեկցութեամբ աշխարհի հիւանդութեան համար :

Կը խնդրեմ ես գերագոյն հանգիստն, անփոփոխ քնակարանն, յաղթանակն ի վերայ ժամանակին եւ ի վերայ միջոցին :

Սաքիա-Մունի

Ա.

Գիշերախառն յառնեմ ի ձայն քո, Սեթեան :

Նըսեմաստուեր ի խըցեկիս չիք այլ ոք,

Բայց յըստուերէս, բայց յըստուերէն թաղծութեանն :

Իսկ ո՞ւր ես դու, ցայգուց երգի՛չ, Մասեաց մո՞գ.
Թերեւս ի քուն, յերազս հեշտին կամ ահեղ.
Թերեւս արթուն, դէտակն ոգւոց կամ աստեղ...:

Յինէն հեռի, բայց կեսս դու յիս, բարբառիս.
Հարց առնես ինձ կեղերջականն այն ձայնիւ,
Որով յուզես — Թերեւս ըզ ժայռս — յար գհոգիս,
Հարց առնես ինձ գորովանօք եւ ահիւ,
«Ընդէ՛ր արդեօք մեծ տըրտմութիւնն ես, Եղիա՛»
Եւ զամս յիշես, զամս առաջին, ուր տըղայ՝...

Բ

Տըղայ էի: Ծընընդավայրն իմ — այն դրա՛խտ —
էր լի բուրմամբ, երգօք, շողիւք, սուրբ շնչովք.
Արիւնցն ճաճանչք ոսկի, հերք մօրն իմ անախտ
էին որրանս. որրէին զիս բիւր Սափիտովք.
Եւ ժըպտէի. եւ հուր վառէր սեաւ յիմ աչս. —
Արձակէի սակայն խորին մերթ աւաճս...:

Վա՛ղ ըսկըսայ քայլել. գոգցնս վախճանին
Ի սկզբանէ վա՛ղ հասանիլ տենչայի.
Վաղ ըսկըսայ խօսիլ. բանք իմ գո՞գ լային:
Բարձր իմ ճակտիս, խոր իմ հոգւոցս հաւս հայի
Յաւուր միում. եւ, մըտատանջ, մօրս ասէ.
«Աստուած տեսած չեմ. բայց Սատանն ա՛հ՝ ա՛ս է»:

Եւ հաւն իմ այն, սուրբ քահանայ, տանէր զիս
Յեկեղեցի: Բուրմունք հո՛ն ալ ուերգոց ձայնք.
Ողողէր զյարկն այն՝ լոյս. այլ էր զի մազիս
Չափ սեւ անկիւնք... մագնիսէին զաչս իմ ա՛յնք:
Յաղօթս երբ կայր երէցն՝ յերկինս ականակեալ,
Հարց առնէին ըստուերք ինձ — Կեանք թե չը կեալ...:

Դրախտէն տաճար, Ոսկեղջիւրէն ի Բոսփոր,
Յար երթեւեկ, որպէս մեղուն՝ որ գընայ
Վարդէն յասիկ. մեղր ի ծաղկանց ոսկեփոր,
Մեղր ի վիմաց քաղէի յար... «Ո՞վ է նայ.»

Մերթ այս հարցումն յեկեղեցւոյ, ի դռնստին,
 Լըսէր ունկն իմ, եւ տաքնապէր իմ հոգին...:

Տընկազործէր Հասգիւղի հաւս, աղօթէր
 Պէշիկթաշի սուրբ հաւս: Վարդ՝ մին, միւսն՝ նըշխարք
 Ինձ տայր առատ: Հոգեակս անհուն անօթ էր.
 Թափանցէին անդ օրհնք ու բոյրք, զորս աշխարհք
 Ազնւագոյն ունէին, վեհ, սըրբագոյն.—
 Այլ աշնային թերթի մ'ունէր դէմքս ըզգոյն...:

Դեզնութիւնն այն ուստի՞ դայր ինձ...: Յիմ սըրտին
 Բունէր արդեօք որդ մը, մաշիչ, մահատու...:
 Ընկճէի մերթ, եւ դողայի դերդ բարտին...:
 Մերթ ինձ թըւէր թէ՛ դաշոյն մը ընցն, հատու,
 Դըլխոյս վերեւ շողայր. ի դնդ երթայի,
 Ի թուփս ի սեաւ, տօսախս ի խիտ թաքչէի...:

Եւ ի տօսախսն այն գեղաձեւ այլ նըսեմ,
 Զոր տընկած էր հաւուն իմ ձեռք խընամուտ,
 Թըռչնոց էին բոյնք: Ըզգայի ինչ վըսեմ
 Ի մըթութեանն, անտես աչաց, թըռչնոց մօտ,—
 Երբ մանաւանդ ձայնք անծանօթ, անպատուում,
 Ինձ ուղղէին մեծ հարցումներն այն տըրտում...:

Գ

Ի գիրս ի հին, առ իմաստունս յուսայի
 Դըտնեղ ըզբառ առեղծուածոցն աշխարհի.
 Ի զո՛ւր: Ոչ ոչ ոք գիտէր. եւ, զերդ եսայի,
 «Ո՞ ծընաւ ինձ ըզսոսա.» հարց առնէի:
 Ոչ ոք գիտէր: Թաղէս, Սոկրատ, Պըլատոն,
 Արիստոտէլ, Անաքսաքոր եւ Կատոն,

Ամենեցուն դիմեցի ես սըրտատրուի.
 Ի զո՛ւր: Զոգայ Հըրէաստան, ի Հընդիկս:
 Անդ, յԱրեւելս, ոք կեղալից՝ անուն Յօր՝
 Յանկոյց հոգիս. ոչ եւս ունէր գանձ, խորակիս.

Կապտեալ էին ինչք իւր ամեն . էր հիւանդ .
Անիծէր զլոյս , զարուսեակ , զմօրն իւր արգանդ :

Տառապէր նա տառապանօք անհնարին .
Այլ գիտէր նա . . . : Գիտէր թէ՛ ո՛ւր գընայ մարդ .
Յետ իւր մահուան՝ երկիր է մուր խաւարին ,
Ուստի դառնացի ոչ . հանգիցի՝ յառէս անդ :
Եւ պաշտեցի , պաշտեմ ըզ Յոր զանիծօղ ,
Որ ինձ ուսոյց թէ բնաւից է վախճանն հող :

Դ

Եւ երթայի , տըրտում յաւէտ , այլ եւ գոհ .
Գիտակցութիւնն Ոչընչին մեծ լընոյր զիս .
Մեծ ըզգայի զիս եւ հըզօր . . . : Սակայն , ո՛հ ,
Հանդըպեցայ հիւսան որդւոյն . «Աւետի՛ս .»
Ձայնեց . ձայնն այն չը գիտեմ ի՞նչ ունէր ջինջ .
«Սէր՝ ճշմարիտ , այլ ամենայն է ոչինչ .»

«Սէր աւետեմ , սէր քարոզեմ , սէր շընչեմ .
«Թէ սիրով կեաք , երանեալ էք յաւիտեան :
«Հայրն իմ մընայ ինձ ի յերկինս . աստի չեմ :
«Կեցջի՛ք անդորր , հաւատալով յարութեան :»
Բանիցս ի լուր խըռէր ամբոխ հոծ արանց ,
Ե՛ւս եւ կանայց . գող ձայնն ազդէր իսկ քարանց :

Հետեւեցայ հիւսան որդւոյն մինչ ի լեառն ,
Ուր մերկանդամ տարածուեցաւ խաչին վրայ . . . :
Գանկ մը դատարկ խաչին առ ոտս , սեաւ ու սառն ,
Ինձ խօսեցաւ անշուրթ բերնովն անախտայ .
«Այս լեռնէն բարձր , Յիսուսէն հին՝ նաեւ մեծ ,
Լեռ մը , մարդ մը կայ , հո՛ն , ի Հինտ , Բենարէս :»

Ե

Յուզի անկայ , մերթ դառնալով իմ ետեւ :
Խաչին ըստուերն աշխարհի վրայ տարածուէր .

Գողգոթայէն մինչեւ Քէօլէն, զոյգ մը թեւ
Ընդգըրկէր այժմ. ամեն ժողով այժմ բացուէր
Նազովբեցւոյն անուամբ: Այլ թանձր եւս էր այժմ
Մըթութիւնն այն՝ բաժին հոգւոյն յարածամ: . . .

Դէպ յԱրեւել, Հընդիկս ի կոյս երթայի,
Երկիր՝ զոր գանկն այցելել ետ ինձ սլատուէր:
Նըշմարէի հեռուստ հըսկայն Ալթայի:
Այլ ո՛ր զաչս իմ եւ ըզհոգի մագնիսէր,
Հիմալայան էր շողառատ, ահագին,
Առ ոտս որոյ կէին արքայք արփածին:—

Ծագէր արեւն. ոսկի շողիւքն իւր զինեալ
Գողցես՝ կարապք ի բարձունս անդ սըրբափայլ
Ըզմարտ սիրոյն մարտընչէին սաւառնեալ.
Եւ Ափսարայք, ոգիք օդոց հոգեզմայլ,
Աներեւոյթ խառնուէին լուռ այն մարտին.
Սուրբ բոյսն անխար յըլէր զոգին իւր հոտին:

Եւ ափսարայք, կարապք, անխարք, իրք եւ էք,
Արձակեցին ահա ձայն մեծ ցընծութեան.
Դողաց երկիր, սարսուեցան ջուրք. Կողամէք
Ունէին նոր շառաւիղ վեհ, — Սիտտարթան,
Անյաղթելին, ամենագեղն ու գիտուն,
Ոյր տիեզերքն էր ապարան, դիցատուն:

Ո՛ Սիտտարթա, յոր Կոթամայք յար պանծան.
Ո՛ Սիտտարթա, Մայեայ որդիդ հրաշածին.
Ո՛ Սիտտարթա, ում երկիր պագ սուրբն անծան.
Ո՛ Սիտտարթա, Վիսվամիւրայ սան մեծին.
Ո՛ Սիտտարթա, իշխան, ռիշի, քահանայ.
Իմաստասէր մեծ, վարդապետ Նիրվանայ.

Դո՛ւ վարդապետ իմ, առաջնորդ եւ տէր միշտ,
Որ սիրեցիր Նազատարան հրաշագեղ,
Այլ սիրեցիր եւս ըզխոհանս եւ ըզվիշտ,
Որ քան զբուրմունս եւ ըզհեշտանս եւ ըզգեղ

Նախընտրեցիր ըզկեղս, ըզվուշս, ըզՏեղս,
Եւ քան զըրուր Ռօհինի՝ զլեռ Բանտավա:

Ուրուվիլվա՛, նըւիրական անտառ խոր.
Ուրուվիլվա՛, խորհըրդանուէր բարձր անտառ.
Ուրուվիլվա՛, բընակարան հոգեւոր.
Ուրուվիլվա՛, ոյր մէն մի թերթն է մի տառ.
Ուրուվիլվա՛, զոր պաշտպանեն բիւր գազանք.
Վայրենի ձայնքդ՝ վեհ մըտածմանց արձադանք...:

Բարձանց վըրայ, յանտառաց խորս, երազո՛ւն,
Ծառի մը յեց, անշարժ, անխօս, անքըթիթ,
Ի Բանտավա, յՈւրուվիլվա ծառասուն,
Զի՛նչ խորհէիր, ի տես անխարց ի փըթիթ.
Զի՛նչ խորհէիր, մինչ հեղեղառք եւ շանթիք
Գոռային զքեւ, աստ ինձ, զի՛նչ, մեծդ Հընդիկ.—

Հիմալայա, Գանգէս, Սէյլան, Բենարէս,
Համայն Ասիա, նաեւ Եւրոպն այն գոռոզ,
Զոր ի հեռուստ, Սաքիա-Մունի՛, դու վարես
Նիրվանային այն յանյատակ ի խորոց.
Գանգէս, Սէյլան, եւ մարգարիտք եւ անխարք,
Աղաղակեն զոր կըրկնեսցեն վաղիւ մարք.

Աղաղակեն ովկէանոսք եւ աշխարհք,
Եւ բարձրաթռիչ արծուիք լերանց անմատոյց
Հընդկաց երկրին. երկրաց Համայն խորք եւ դարք
Աղաղակեն յանլուր ի ձայն անդարձոյց.
Աղաղակեն նաեւ Քորէք, Գողգոթա,
Յանհուն ի ձայն ըղբառն անհուն — Նիրվանա՛:

Ես գայն ցանկամ, գանէացո՛ւմն իմ եսին
Յանյատակ ծոց տիեզերաց անսարոյր.
Յանկամ զհանգիստ ի ջուրս ի սուրբ Գանգէսին,—
Գանկն իմ լիցի՛ թաղար ծաղկին սըրբաբոյր.
Զիմ էութեան գլխածան ցանկամ, իմն Օհան,
Զոչընչութիւնն անգիւտ, անճառ, անվախճան...:

— Չըքնաղադեղ եաղօտարայ գիրգն ի գող,
Արքայազուն, հրաշածընունդ Սիտտարթան
Նընջէր արբէիս սիրով, երգօք ու խընկօք.
Զարթեալ ընդօստ. տըրտում ընդմիշտ, յոգւոց հան.
Եաղօտարան, արեգածին չըքնաղ կին,
Եհարց ցընա. «Զինչ պակասի իշխանին»:

Պատասխանի Սիտտարթան ետ. «Չը գիտեմ»:

Գիշերախառն, Յովհան, ի ձայնդ յարուցեալ,
Յը մահ աըրտում, պատասխան տամ. «Չը գիտեմ»:
Հարցման՝ զոր ինձ ուղղես ի խոր դու յուզեալ՝
«Ընդէ՞ր արդեօք մեծ արտումութիւնն ես, Եղիւս»:
Գիտութիւնս է, տենչս է միակ — Նիրվանա՛...:

Ե.

6 Յուլիս 86, Ինսպիլէ

ՀԱՅԲ ԵՒ ԲԱՍԴԵՈՒ

Գրեթէ ամէն օր կը խօսին այլ եւ այլ հրատարակութիւնք՝
Բասդէօղի գիւտոյն վրայ, գրեթէ ամէն օր կը խօսակցին
գիտունք՝ Բասդէօղի պատուաստին վրայ եւ գրեթէ ամէն օր
թէ՛ ուսանելու թէ՛ դարմանուելու կերթան առ գիտականն
Բասդէօղ. բայց չկայ մի թերթ, մի գիտուն, մի ուսմիկ իսկ՝
յԱրեւմուտս՝ որ խօսի Հայաբնակի խորերուն մէջ կիրառեալ
այն միջոցին վերայ որով կը դարմանէն անուս Հայք կատա-
ղի շներէն խածատեալ անձինքն: Եւ այս՝ ոչ թէ մեր ժա-
մանակաց մէջ յերեւան ելած է այլ իրենց հայրերէն ու հա-
ւերէն աւանդաբար հասած եւ մինչեւ իսկ մեր Եփրեմ կա-
թողիկոսն իւր ձեռամբ մի քանիներ բժշկած է:

Մինչդեռ կրիզոլ չգիտնալով զայս, ասկից կէս դար ա-
ռաջ կը յուսար՝ թէ օր մ'անշուշտ պիտի գտնուի կատա-
ղութեան դարմանն. բայց արդէն ձայնն Արքիմեդեայն —
Ξυραϊχα (գտայ) — բարձրացուցած էին մերազնեայք իրենց

մութ խորհիւթներէն, որ, դժբաղդաբար չգտաւ իւր արձա-
գանքն մինչեւ ցարդ լոյս աշխարհին (իմա՛ Եւրոպիոյ) մէջ :

Այս միջոցն է Աշխուղ կոչուած թեւաւոր միջատն (1),
զոր 40 օր արեգական տակ չորցնելէն զինի կը փռիացնեն
եւ գինւոյ կամ օղւոյ եւ կամ այլ ոգելից ըմպելեաց հետ
խառնելով կը խմցնեն զայն առաւօտուն : Յետ որոյ կստի-
պեն խածատեալն որ առ նուազն երեք ժամ արագաքայլ
պտըտի եւ վերջոյ նախաճաշէ :

Բայց ուշադրութիւն կընեն որ միջատաց քանակութիւնն
4-8 հատն չանցնի, այնպէս որ պատանեաց համար 4 հատ
կուտան եւ չափահասից համար 8 հատ : Նաեւ կզգուշացը-
նեն խածատեալն որ 40 օր շարունակ խորշի ամէն տեսակ
վնասակար կերակուրներէ եւ զանազան աշխատութիւններէ :

Այս քառասնօրեայ միջոցին մէջ արիւնախառն միզով ման-
րիկ գնդակներ դուրս կուտայ հիւանդն :

Բանկալթի, Ա. Զ. Ահեկան ՏՅՀԷ (2)

Վշտակիր

Կ. Յ. ՊԱՍՄԱՆՅԱՆ

(1) Փափաքելի յոյժ է 'որ նոր-դարի խմբագիր Պ. Ս. Սպանդարեան
մարդասիրաբար յղէ մեզ աշխուղէն մի քանի հաս,— որպէս խօսացաւ
իւր թերթին մէջ,— զոր քննեմք եւ փորձեմք եւ ի կիր արկանեմք, մա-
նաւանդ որ յօղուածոյս մի պատշէնն Ֆռանսայի գիտական Կանաւին
յղած եմ ծեռամբ ժողովրդային դրամատան հիմնադիր-հետէն եւ իմ
պատուական բարեկամ Յովհաննէս Էֆ. Թիւսիւզեանի, որ առանձին
նստակաւ մը կը ծանուցանէ թէ հաղորդած է զայն առ որ անկ է :

Նոյնպէս եւ փափագելի է տեսնել Ս. Էֆ. Դաւթեանի մեզ ծանուցած (ի
Գիտական շարժում) երազահաւած ճշունի խոսքն : — Անհամբեր կսպասեմք :

(2) Ինչպէս որ սոյն թուականէս ալ յայտնի է, սոյն յօդուածս քանի
մ'ամիս լառաջ գրած էինք եւ իրեւ զուտ գիտական հանդէս Գիտական
շարժումի տուած. սակայն վերջին ամսաթիւն չտեսնուելով եւ տեղեկանա-
լով թէ այլ եւս չպիտի կրնայ հրատարակուիլ սոյն հանդէսն, յանձնեցինք
Հայք եւ Բասթիոն յօդուածս «Երկրագունք» գրական եւ գիտական ամ-
սաթերթին :

Կը հրատարակենք Թիւսիւղեան էֆէնտիի նամակն ալ, ում ակնարկուած է վերոգրեալ յօդուածոյն առաջին ծանօթութեան մէջ, կրկնելով Պատմաճեան էֆէնտիի խնդիրն առ Նոր-Դարի մեծարոյ իմբադրապետն, Այս առթիւ կը յայտնենք թէ վերոգրեալ յօդուածոյն տիտղոսն յարմար գտած չենք բոլորովին, ըստ որում սոյն տիտղոս մակարերել կուտայ մանաւանդ թէ պիտի խօսի յօդուածագիրն Հայ գիտնոյ մը վրայ՝ որ ակոյեան կը հանդիտանայ Փռանսացի տիեզերահռչակ բնալոյծին, մինչդեռ խնդիրն է. Հայաբնակի խորերն իրրեւ կատարութեան դեղ գործածուող միջատի մը վրայ, — որ՝ որքան ալ թեւաւոր ըլլայ՝ չը կրնար անտարակոյս աւելի բարձր սաւառնիլ քան գիտութիւնն, քան գիտունն Բադէօն: Հայոց համար բազմ մ'է քան թէ փառք՝ զի իրենց երկրին մէջ ունին Ալաքըլունին եւ օգուտ կը քաղեն անտի: Եւ եթէ գիտութեան մարդիկ, եթէ բժիշկք ընդհանրապէս ստգտանելի են՝ զի կ'արհամարհեն բնական պարզ դեղերն, անուրանալի է միւս կողմանէ թէ գիտական աշխատութիւնք յաւէտ օգտակար են մարդկութեան, նոյն լակ երբ գիտունք՝ աշխարհի մէկ կողմն երկար ատենէ ի վեր կ'ըլլառուած դեղի գոյութեան անգէտ՝ երկար ամիւր կ'աշխատին համազօր դեղ մը գտնելու համար:

Փարիզ 8 Յուլիս 1886

Ազնիւ բարեկամ

Անմիջապէս Տօքթօր Տիւժանտէն-Պօմէս բարեհամբաւ բժիշկ բարեկամիս յանձնեցի նամակդ. խոստացաւ նախ բժշկական Ահաւմիայի եւ ապա Տ. Բասդէօնին ցցնել. բայց անհամբեր կսպասէ Աշաֆուռնգին որ պէտք եղած խուզարկութիւնները ընեն:

Ապասելով ձեր հանոյական լուրերուն

Մնամ

անձնուէր ձեր

Յովհաննէս Թիւսիւղեան

26 Rue des Batignolles

ԲԵՐԱՆ ԿՈՒՍԻՆ

Փոֆրիկ, վարդագեղ ունէր մի բերան
 Եւ շարժ մ'ասամանց ողորկ, ձիւնագոյն .
 Հոգեյոյզ ժպտից ջինջ բրնակարան,
 Սիրոյ, հեշուքեանց երանաւէ՛ս բոյն,
 Փոֆրիկ, վարդագեղ, ունէր մի բերան :

Եւ շարժ մ'ասամանց ողորկ, ձիւնագոյն,
 Շողար, սուր, մափուր, փայլուն, կորովի .
 Այլ ոչ ո՛ր կարծէր քէ — ծաղկին մէջ քնյն —
 Շրթանցն ետեւ կար՝ արեանն ծառաւի՝
 Եւ շարժ մ'ասամանց ողորկ, ձիւնագոյն . . . :

Հոգեյոյզ ժպտից ջինջ բրնակարան,
 Բերանն այն ժպէր ժպտով մ'երկնային .
 Աստղբկանըւէր մշտալմն խորան,
 Աղբիւր զրգուանաց, շնորհաց կընային,
 Հոգեյոյզ ժպտից ջինջ բրնակարան. . . :

Սիրոյ, հեշուքեանց երանաւէ՛ս բոյն,
 Թառեցաւ պահ մ'անդ սրտիկս ու սրնաւ . . .
 Այլ սուր ասամունք խածին զայն իսկոյն . . .
 Զի սրբուած չ'էր ինձ ունենալ բրնաւ
 Սիրոյ, հեշուքեանց երանաւէ՛ս բոյն . . . :

— Փոֆրիկ, վարդագեղ ունէր մի բերան
 Որ այժմ այլ շրթանց քաղցր հեղու նեկսար,
 Մինչ իւր վերայ իմ երազ գուրգուրան
 Եւ անյագ տենչիւ հեծեմ անդադար .
 « . . Փոֆրիկ, վարդագեղ, ունէր մի բերան . . . »

ՃԱՌ ԱՌ ՌԻՍՈՒՄՆԱԻԱՐՏՍ

1886 ԱՄԻ

ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻ

Վերջին անգամ, սիրելի ուսումնաւարտ սանունք իմ, այս յարկին տակ ուր այնքան անգամներ իմ ձայնս հնչեց ձեր ա-
կանջին, ունկն դրէք ձեր դատարարակին խօսքերուն :

Ամէն մարդկային էակի ըղձիցն ու ձգտումներուն առար-
կայն այս աշխարհի մէջ՝ երջանկութիւնն է. ձեր ալ բաղձա-
նաց եւ հետամտութեանց առարկայն՝ մտնելով յաշխարհ՝ նոյնը
պիտի լինի : Երջանկութիւն պիտի երազէք, երջանկութիւն
պիտի խնդրէք : Բայց ուր պիտի գտնէք զայն :

Երջանիկ էիք, մինչ մանուկ էիք անդէտ : Ձեր ճակատն
էր միշտ անամպ, ձեր հոգին անվիշտ : Նման թռչնոյն՝ կը
ճուռողէիք, նման զեփիւռին՝ կը խաղայիք, նման թիթեռ-
նին՝ կը թռչտէիք ծաղկէ ի ծաղկի. վճիռ առուակն էիք որ
կը սահի փափկիկ խոտերու եւ ծաղկանց մէջէն՝ կարկաջելով
հեզիկ եւ իւր յատակ ջուրց մէջ ցոլացնելով լոյսն եթերին :
Թէ մերթ մանկային ցաւ մ'արցունք խէր ձեր աչերէ, խփոյն
կը ցամքէր այն եւ արցունքին կը յաջորդէր չոյտ ծիծաղն :
Թէ դժբախտութիւնն իսկ դայր զարնել զձեզ, հետք մը չէր
թողուր այն ձեր սրտին մէջ որ նման էր աւազուն որ չի պա-
հեր զինք կոխող ոտքին դրոշմն : Երջանիկ էիք, վասն զի մտա-
ծութիւնն չէր սկսած ձեր մաքի մէջ, եւ վասնզի զգայնու-
թիւնն այլազան ձեւերու տակ դեռ չէր զարգացած ու նրբա-
ցած ձեր սրտի մէջ :

Բայց արդէն այդ անդիտութեան օրեր վալուց հրաժեշտ
տուած են ձեզ. պատանիներ էք, եւ ընդ հուպ պիտի կոչ-
ուիք երիտասարդ : Մանկութեան դրախտէն դուրս էիք ե-
լած, եւ այժմ դուրս կ'ելնէք զպրոցական դրախտէն ալ.
մտածութիւնն ոչ միայն արթնցած է ձեր մտքին մէջ, այլ եւ
զարգացած ուսմամբ. ձեր զգայնութիւնն ոչ եւս ունի տղա-
յութեան պարզութիւնն, եւ արդէն իսկ մեծ հոգիներու հետ
չիլում մ'այնպիսի փափկութիւններ տուած է նմա՝ որոց ան-
ծանօթ էր յարդ :

Խոհուն եւ զգայուն, կը նետուիք կենաց կռուոյն մէջ, այսինքն՝ վիրաւորելի ամենուստ, զի մանկային անդիտութիւնն վահան մ'էր որ այլ եւս չի պաշտպաներ զձեզ։ Կենաց փուշերն ո՛չ եւս պիտի թաքչին ձեզ համար ծաղկանց ներքեւ։ ձեր սիրտն ուղղակի պիտի մտնեն նեաք բախտին, եւ ո՛չ եւս գերեզմանաց դաւարիքը միայն պիտի տեսնէք՝ այլ եւ մութ արհաւիրքն։ Այս ըսել է թէ խոյս ապա տուաւ ի ձէնջ առ յաւէտ երջանկութիւնն՝ կենաց վարդապոյն արշալուսոյն հետ, որպէս, ըստ պուէտից, մարդկային սեռին մանկութեան օրերուն հետ անհետացած է ոսկեղէն դարն ալ։ Ո՛հ, կենաց տագնապնդերուն մէջ, երբ արամութիւնը թանձր մառախուղի նման մածնու ձեր ճակտին վրայ, երբ ցաւն իւր սուր ըզունգներ մտցնէ ձեր սրտին խորն, երբ պատրեալ յոյսեր, ի դերեւ ելած փափաքներ մոռցիւններ հանեն ձեր վիրաւոր հոգիէն, դուցէ պիտի գոչէք վշտադին։ Ո՛ւր էք, աւուրք մանկութեան, դարձէք եւ առք մեզ վերստին ձեր երանաւէտ անդիտութիւնն։

Բայց մանկութիւնը չպիտի դառնայ ու չի կրնար դառնալ մարդ չէ ստեղծուած յաւէտ տղայ մնալու համար, որպէս մարդկութիւնը չէր ստեղծուած մնալու համար ընդ միշտ զբախտային կենաց պարզմտութեան մէջ։ Անհատն աշխատելու համար եղած է, եւ մարդկութիւնն յառաջդիմելու։ Աշխատիլ եւ յառաջդիմել՝ երկոքին եւս կը նշանակեն կռուիլ, այն է կրել։ Ուրեմն պիտի կրէք։ Եւ ստիպոյն, այսուհետեւ երջանկութիւնն ունայն բառ մը չպիտի լինի ձեզ համար, ո՛չ բացարձակ երջանկութիւնն, որ գուցէ մանկութեան բաժինն է միայն, եւ զոր ոչ ուրեք պիտի գտնէք երկրի վրայ, այլ յարարերականն։

Բացարձակին, այո՛, մի ակն ունիք յաստիս, դառն պիտի լինի յոյժ սղատրանքն։ Այս անցաւոր, այս աղցաւոր, այս սահմանաւոր աշխարհին մէջ կրնայ լինել երջանկութիւն բացարձակ։ Աստի՛յ յոր յառած ես բիրդ՝ կը խաւարի։ Վարդը ձեռացդ մէջ կը թառամի, կ'ուզես սիրել սիրով անվերջ, եւ սիրածդ է՝ վազանցիլ։ Կ'ըզձառ ըզձիւք հրատենչ եւ կը կարծես իրականացեալ տեսնել բաղձանացդ առարկայն, այլ, ա-

ւաղ, երեւոյթ մ'է այն պատիր որ ահա կը խուսափի, որ ահա կը ծածկի հորիզոններու անորոշութեան մէջ. բաց աստի, ուր է վերջին կէտն ըզձից. երբ կը մերձենաս անոր զոր վերջինն կը համարէիր՝ մի այլ կէտ երեւան կողքայ աւելի հեռուն որ հրաւէր կը կարգայ քեզ ժամագին եւ որ անշուշտ վերջինը չէ: Ո՛չ, մի ալն ունիք բացարձակին:

Այլ յարաբերական երջանկութիւն մը ներելի է մարդուն այս աշխարհի վրայ, միայն թէ գիտնայ մարդ թէ յորո՞ւմ կը կայանայ այն:

Բազումք կը կարծեն դանել զայն փարթամութեան մէջ եւ ոգի ի բռին կը ջանան դիզել հարստութիւն: Չեմ խորհուրդ տար ձեզ արհամարհել հարստութիւնն որ, երբ օրինաւոր է, արդար վարձքն է աշխատութեան. բայց կ'ըսեմ ձեզ թէ ո՛չ ի նմա իսկ կը կայանայ երջանկութիւնն, եթէ երբեք ստանաք իսկ զնա որ չէ ամենուն բաժինն. այն ատեն հարկ էր որ ամէն ճոխ անխտիր լինէր երջանիկ. այլ քանի՞ քանի ոսկեճեղուն պալատներ օթեվան են թշուառութեան. յաճախ լուսավառ է սրահն, այլ մութ է հոգին. յաճախ ճոխ է սեղանն, այլ թափուր է սիրտն, եւ փետրալից անկողնոյն վերայ անքուն է մարդն:

Ոմանք փառաց մէջ որոնեցին երջանկութիւնն. պատիւներու սիրահար, հոգալի խենդ եղան, բարձրանալ՝ իշխել ցանկացան. փառասէր ոգիէ լարուած՝ նետուեցան արդեւից ու խոչընդոտներու դէմ, զոհեցին իւրեանց հանգիստն, բայց եղա՞ն միշտ երջանիկ: Փառքն, այո՛, մին է մարդկային կեանքի հրապոյրներէ ու նորա աենջն՝ բնական մարդկային սրտին, եւ երբ մարդ չի դորձածեր ծայրայեղ եւ ազօրէն միջոցներ յայն հասնելու համար՝ արհամարհելի չէ այն, մանաւանդ թէ ազնիւ վայելք մ'է: Բայց փառքն ինքնին բաւական է տալու երջանկութիւն. — ո՛չ, նախ՝ նման հարստութեան՝ չէ հաւատարմութիւն մերձեցալի ամենուն. ոչ միայն կը պահանջէ բնատուր փայլուն հանգամանքներ որք հասարակաց չեն, այլ եւ կախում ունի պարագայներէ որք միշտ ու նմանապէս նպաստաւոր չեն. եւ յետոյ՝ որչափ ապերջանիկներ փառաց կատարին վրայ. դուրսը չոինդ փառաց, ներսը տխուր հոգիի մ'ամացութիւնն ու լուութիւնն:

Այլք աշխարհային հաճոյքներու բաժակին մէջ յուսացին զտնել զայն՝ ըմպեցին անյագ, միշտ փնտռելով զայն, եւ երբ յատակն հասան՝ տեսան որ մրուր կար լեզի։ Աւաղ, մաշած էին մարմնով, ծեր յերիտասարդութեան, յաճախ կրելով զմահ իւրեանց մէջ, եւ հաճոյից զգացումն իսկ բթացած։ Այս է պատկերն այն երիտասարդաց որք՝ անժոյժ եւ անզգոյ՝ անձնատուր եղան զուարճութեանց։ Նման մանկան, թուիէ ի թուփ ջանացին բռնել թիթեռնիկն ու վիրաւորեցին փուշերէն իւրեանց մատներ։ անթառամ կարծեցին երիտասարդ տիոց վարդն, ու առողջութիւնն անգծելի վահան մը թուեցաւ իրենց։ Թօթափեցին ուժգին կենաց ծառն երբ լի էր ծաղկամբք։ անկան ծաղկունք տարածամ, եւ երբ աչուն էր՝ չգոյր պտուղ, եւ տխուր էր տեսիլ ծառոյն այնորիկ։

Անտարակոյս կեանքն ունի սուրբ վայելքներ, որք մարմնոյն եւ մտաց կ'ընծայեն հանգիստ ու կ'առթեն քաղցր հաճոյք, եւ յորոց ճաշակելու փափաքն է կարի բանաւոր։ Ի ընէ մարդն կը խորի ցաւէն եւ կը խնդրէ հաճոյն։ Բայց ընկերական, ընտանեկան եւ մտաւորական հեշտութիւններէն իսկ չի ծնիր յաճախ թշուառութեան պատճառն։ սրաի կապերը սիրող ու փնտռող մը պիտի ունենայ անշուշտ առաւել քաղցրութիւններ, բայց այդ կապերն իսկ խորտակուելով՝ կրնան առիթ դառնալ դառն վշտաց։ նրբացեալ միտքն զգայուն է անշուշտ ռամկին անծանօթ հեշտութիւններու, բայց այդ իսկ կը բազմապատկէ յաճախ մեր մտատանջութիւններն, կը սրէ նաեւ մեր կրեւը՝ վշտակրելու կարողութիւնն, իւր հետաքրքրութեանց մէջ իսկ կը գտնէ տխրութեան անթիւ պատճառներ։

Ո՛ւր ապա պէտք է խնդրել ճշմարիտ երջանկութիւնն։

Ճշմարիտ երջանկութիւնն, անխառն հեշտութիւնն, ո՛վ իմ ուսումնաւարտ սանունքս, պիտի փնտռէք զայն ձեր խղճին անդորրութեան մէջ, որ պտուղը պիտի լինի ձեր առաքինութեան։ Առաքինի ըլլալ, կը նշանակէ կատարել իւր պարտքերն առ Աստուած, առ նմանս եւ առ անձն իւր։ Ճանչել զԱստուած ու համակերպիլ նորա կամաց, ո՛չ այնպէս որ-

պէս տգէտը կը կարծէ ճանչել՝ յեղյեղելով նորա անունն եւ անգիտանալով նորա օրէնքներն զորս կը բացատրէ բնութիւն, այլ ուսնելով հետզհետէ աւելի նորա գործերն ու նոցա մէջ որոնելով նորա կամաց յայտարարութիւնն. չառնել չար եւ ոչ ումեք՝ այլ եւ զանց չառնել ծառայութիւնքն զորս կարող է ոք մատուցանել այլոց, իւր նմանեաց, իւր ազգին, մարդկութեան. պահպանել իւր անձն բարոյական ու ֆիզիքական քայքայման պատճառներէ, այլ եւ ջանալ յար բարձրացնել, կատարեւելագործել, տակաւ աւելի յարմար գործի մ'ընել բարիք արտադրելու. ահա մարդոյն պարտականութիւնք: Նա որ զայն կտտարած լինելու գիտակցութիւնը կ'ունենայ, տիրացած է այն ճշմարիտ երջանկութեան որում կարող է եւ պարտի մարդ էակն հետամտիլ: Ոչինչ կրնայ կապտել զայն ի նմանէ. պարագայներէ ու բախտէ կախում չունի այն. իւր գործն է, յինքեան է, իրմէ կը բղխի: Թէ այլուստ բախտը հաղածէ զինքն, նորա մէջ պիտի գտնէ դերագոյն մխիթարութիւնը. թէ վսյեւք գան զինք գտնել, այնու պիտի ստանան սուրբ քաղցրութիւն մ'ու նուիրագործում մը. պիտի կրնայ արգահատանօք նայիլ իւր թշնամեաց կատաղութեան վերայ եւ ծիծաղիլ անխռով նոցա դաւանաց վերայ. չպիտի խրտուցանեն զինքն իւր քայլից առջեւ յարուցեալ դժուարութիւնք, որոց յաղթելու համար կարեւոր արիութիւնն չպիտի պակսի իրեն. չպիտի տազնապի ի տեսիլ ապերախտութեան, իւր մէջ ունի իւր առաքինութեան վարձքն, իւր պարտքը կտտարած լինելու գիտակցութեան վսեմ հեշտութիւնը. պիտի քնանայ արդարին քնով, պիտի զարթնու անմեղութեան ծիծաղով. առաքինի պիտի ասլրի, սուրբի մը պէս պիտի մեռնի:

Ահաւասիկ ապահով, ստոյգ երջանկութիւնն այս աշխարհի վերայ եւ որ կրնայ լինել ամենուն բաժինը, եթէ ամէն ոք գիտնայ ստանալ զայն:

Զայն ստանալ թող լինի ձեր կեանքի նպատակն, ո՛վ սա-նունք իմ սիրեցեալք: Երթայք բարեաւ:

ԽՆԴԻՐ ՄԸ

Մեր ազնիւ ընթերցողք կը յիշեն թէ՛ Հանդիսիս փետրուար ամսաթուովն հրատարակեցինք Արեւելեան հանդիսին մէջ Մեծ . Յովհաննէս Էֆէնտի Աճէմեանի դրած Թուրք Թատրոնն վերնագրեալ յօդուածոյն թարգմանութիւնն ի Մեծ . Աղեքսանդր Էֆէնտի Փանոսեանէ : Մեր յարդոյ աշխատակիցն , անշուշտ աւելի մեծարանք մատուցանելու համար մեծանուն Չուհաճեան Էֆէնտի տաղանդին քան այլ ոք վիրաւորելու նպատակաւ , ծանօթութիւն մը դրած էր վերագրեալ յօդուածոյն ներքեւ . ծանօթութիւն , որ վիրաւորիչ է ե . Մ . անուն անձին համար , եւ որ ոեւէ կերպիւ մեր ուշադրութենէն վրիպեցաւ յայնժամ : Երկրագունսի նման զուտ դրական ու դիտական հրատարակութեան մը մէջ մանաւանդ տեղի չունենալով երբէք անձնականութեանց խնդիրն — առեւտրական գործոց պատճառաւ մանաւանդ , կը խնդրենք մեր պատուական ընթերցողներէն որ իբրեւ չը գրեալ ու չեղեալ նկատեն սոյն ծանօթութիւնն . Որոյ վասն կը ստորագրէ մեղ հետ եւ Աղեքսանդր Էֆէնտի Փանոսեան :

Ա.Լ.Ե.Բ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆ-ԽՐԲԱԳՐԱԳԵՏ

Երկրագունսի ներկայ թուոյն պարունակութիւնն ըլլալով այժմէական նիւթեր ու պատասխաններ՝ որք չէին կրնար յետաձգուիլ , հարկադրուեցանք կէս տետր ալ յաւելուլ թերթին վրայ եւ շարունակելի յօդուածներն յառաջիկայ թուոյն ձգել , որոյ վասն ներում կը խնդրենք իրենց պատուական հեղինակներէն :

Ընդունած ենք հետագայ նոր հրատարակութիւններն , Նորայրեան քառասունի սխալներն ի Մեսրոպ Նուպարեանէ , Առողջաբանութիւն երիտասարդութեաց ի Մ . Կ . Նազիկեանէ , Կենդանական հիւսուածաբանութիւն ի Ն . Տաղաւարեանէ , Նոր սերական Յուսիսեանէ ի Բ . Մ . Պօզաճեանէ :

Սոյն հրատարակութեանց առաջնոյն վրայ գրեցինք , եւ չարուեցաւ յօդուածն . այլ տեղ չը մնաց տարաբաղդարար :

ԱՐՔԻԵԼՔԻ ԵՐԳԸ

Ա.Ռ. ԳՐԱՍԵՐ ԱՏՈՄ

Վարվարչութիւնն, այն օրից
Երբ հաճեցաւ խումբ կազմել,
Իմ բոլրանիւր շինուածքին
Կեանք եւ տնուն պարգեւել,
Ես, անբարբառ բերք, փութով
Երկու թեւերս պարգեցի
Եւ իմ չորս լայն եջերով
ՁԱրփարեա՛ն գրկեցի :

Մինչ ամեն օր, անձանգիստ,
Մեքենայից տակ դըրուած,
Լալիս էի անդադար
Հալոց քունը խանգարած,
Խնդրում էի նոցանից
Բազուկներս արձակել.
Ես առ յաւետ ուխտեցի
Արփարեանը սիրել . . . :

Դրաշարաց երբ տառերը
Յարդարուեցան, շարուեցան,
Երբ ծընողքս իմ . . . ծաւալին
Խնդացին ու բերկրացան,

Նախկին տողն որ կըրեցի
Ձեռքս ազգ-մազգ կամ այլ ինչ,
Արփարեան զուրս բրուաւ
Իմ եզակեան բերանից . . . :

Արփարեան ինձ ուղղորդ
Ետ վարչութիւն վերելից.
Արեւելքի բաժանորդ
Կամի՞ս գրուիլ այս օրից,
Ո՞ր, քաղնավտանգ ե ուղին . . .
Քեզ շատ փորձանք կ'սպասէ . . .
Արփարեանն ատողին՝
Արեւելքը խիտա նե՛ղ է . . . :

Արփարեան, գոչեցի.
Թո՛ղ գոռայ ձայնն Ստոմին,
Փայլակ, կայծակ, հո՛ւր, երկա՛թ
Գլխուս քափեն միւսն եւ մին.
Յորքան արպուիմ ես լայս խան,
Այս վարչութեամբ—յաւիտեա՛ն—
Կեցցէ իմ տերն եւ իշխան
Տիրաճուն Արփարեան . . . :

Փ.

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԹՈՒԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ Նոր Դասագիրք (մտաւոր եւ գրաւոր),
Ա. եւ Բ. տարիներու համար : Գ. տպագրութիւնն բարեփոխ-
եալ եւ յաւելեալ : Աշխատասիրեաց Յ. Գ. փառագալեան : 5 դրչ :

ԹՈՒԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ Նոր Դասագիրք Գ. տարւոյ համար :
Աշխատասիրեաց Յ. Գ. փառագալեան : 5 դրչ :

ԹՈՒԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ Նոր Դասագիրք Նախապատրաստական
կարգաց համար : (Վերոյիշեալ երկու դասագրքերը միասին
կազմուած) : 5 դրչ :

ԳՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ	Մեծ. Գաբրիել Էժենի Լզնան (M. Kapriel Eknayan, Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթեր	» Գ. Լժենի Մոլսոլան (Mr. K. Moldovack 36 Range Road, Alexander Park, Manchester.
Վարնա	» Կարապետ Էժենի Յովասափեան
Կարից	» Յակոբ » Համալեան
Աճիօն Բ. Հիսար	» Սմբատ » Դաւիթեան
Սրվազ	» Յարութիւն » Բարունակեան
Մարաշ	» Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Ալեքսանդր	» Վահան » Քիւրճեան
Մուշ	» Մկրտիչ » Սարեան
Վան	» Մարկոս » Նարանեան
Բղի	» Աւետիս » Քաջբերունի
Իզմիր-Պահնէնիկ	» Յարութիւն » Տէր Կարապետեան
Մարզուան	» Յովաննէս » Գայանեան
Տրապիզոն	» Մինաս » Քիւրճեան

Տնօրէն ամեն Չորեքուրբի Է Շաբաթ կ'աւելն յետոյ կը գտնուի

ԳՐԱՍԵՆԵԱԸ

Րիզա փաշա Էօզուու, Շարք չարքար, վերին յարկ, քիւ 52

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سنک رخصتیلہ طبع اول نشدہ — رخصتنامہ نومبر و دسمبر ۱۰۴۳ سنہ ۱۳۶۷ شباط ۲